

MORZE

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy i derywaty. Kategoryzacja i rodzaje mórz. Kolekcje i kompleksy. Opozycje. Powstanie. Morze ojcem rzek i jezior, źródłem życia. Cechy: rozmiar i kształt, kolor, smak, temperatura i in. Części. Ilość. Morze jako bezmiar. Zachowania. Działania sprawcze. Morze jako istota żywa i czująca. Władza nad morzem. Skargi i prośby do morza. Lokalizacja. Ziemia na morzu. Kąpiel słońca w morzu. Morze jako granica. Morze jako miejsce załotów, miłości, pracy, śmierci. Bogactwa i dziwy morskie. Przepowiednie. Ekwiwalencja. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Zamawiania. Modlitewki. Kolędy. Pieśni weselne. Pieśni załotne i miłosne. Przyśpiewki. Pieśni żartobliwe. Pieśni narodowościowe. Pieśni żołnierskie. Pieśni rybackie. Pieśni dziadowskie. Pieśni religijne. Ballady. Proroctwa. Przemowy weselne. Rymowane gadki. Mity i bajki ajtiologiczne. Baśnie. Opowieści wierzeniowe. Bajki zwierzęce. Podania i legendy. Anegdoty. Gry, Zapisy wierzeń. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

Morze pojawia się wymiennie z jeziorem i *dunajem*. To wielka woda, po której pływa ziemia i w której kąpie się słońce. Morze zachowuje się jak żywa istota, ma moc życiodajną, ale i pochłaniającą; jest zamieszkane przez fantastyczne istoty; zawiera w sobie nieprzebrane skarby. Symbolizuje życie, zmienność, tajemniczość, osamotnienie, niebezpieczeństwo.

W najstarszych kulturach morze i ocean pojmowane były jako pramateria, z której wyłoniła się ziemia i cały świat. Wyobrażenie to jest szeroko rozpowszechnione Mif Tok 2/249. Pierwotne morze było utożsamiane ze stanem całkowitego chaosu do momentu stworzenia kosmosu i uporządkowania przestrzeni. W mitologii mezopotamskiej uosobieniem morza była monstualna istota Tiamat, która została pokonana przez boga porządku Marduka, co dało początek światu Duf STB 507. Wedle niektórych mitów i ndyjskich nad pierwotnymi wodami unosił się Narajana, a z jego pępka (= centrum świata) wyrastało drzewo kosmiczne El Trak 187. W innym micie Wisznu jako olbrzymi dzik zszedł w głębinę prawód i stamtąd wyciągnął ziemię; mit ten zachował się również w folklorze europejskim El Trak 188. W wielu tradycjach azjatyckich z morzem związane były demony w postaci smoka lub węża El Trak 202–204.

Według starożytnych Greków ziemię i morze otaczała wielka kosmiczna rzeka Ocean (*Ōkeanós*), która stykała się z morzem, lecz nie mieszała się z nim. Ocean był prarodzicem bogów i tytanów, sam zaś wedle *Teogonii* Hezjoda był synem Nieba (*Uranosa*) i Ziemi (*Gei*). Od Eurypidesa utrwaliła się tendencja do rozróżniania zewnętrznego morza – oceanu i wewnętrznych mórz Mif Tok 2/250, Kop SSym 232–233. Wedle Greków w głębinach morskich zamieszkiwało wiele bóstw. Posejdonowi, najważniejszemu z nich, składano ofiary z koni i wołów El Trak 198. Podobny obraz morza mieli Rzymianie, np. z Posejdonem utożsamiony był Neptun – rzymski bóg wód i patron koni Kemp SInd 303. Z morzem (= łonem wydającym życie) związane były Wielkie Boginie, Wielkie Matki, uosabiające płodne siły natury, np. sumeryjska Ea Lur Słow 127, egipska Izyda, asyro-babilońska Isztar, grecka Afrodyta, w symbolice chrześcijańskiej Matka Boska jako *Gwiazda Morza* Kop SSym 233.

W tradycji judeo-chrześcijańskiej morze symbolizuje potęgę przeciwne Bogu Ps 65,8, choć równocześnie żywioł morza jest posłuszny Bogu. Według *Biblii* morze zostało wydzielone z bezmiaru wód, odgraniczone od suchego lądu w trzecim dniu stworzenia Rodz 1,9–10 i wypełnione przez Boga istotami żywymi, w tym też potworami Rodz 1,20–23. Jako symbol religijny morze ukazuje ciągle wzbijanie się i ponowne upadanie człowieka; jest też metaforą świata lub całej ludzkości; u mistyków – symbolem pogrążenia się w Bogu. Duf STB 507–508, Lur Słow 126–127, For Sym 65–66, Herd Lek 99.

Kultura słowiańska przejęła indoeuropejskie wyobrażenia o kosmicznym morzu, a także chrześcijańskie wątki związane z morzem. Dawni Słowianie składali morzu ofiary. W tradycji słowiańskiej utrwaliły się także motywy, rozprzestrzeniające się w Europie od czasów wielkich odkryć geograficznych, o dziwnych zamorskich krajach, wyspach, ludziach, o nadzwyczajnych morskich stworzeniach, bogactwach itp. Tom Drz 24, Mosz Kul 2/21, 40 i 512, Mif Tok 2/250.

* * *

= Nazwa *morze* jest spokrewniona z wyrazami *moras* 'błoto', *morzkula/morz-kulica* 'bagnó, torfowisko', *morzińc* 'wielka kałuża, pochodząca z opadów lub wylewów' Sych SGKasz, a także nazwami własnymi jezior, jak *Morznicza*, *Morzęcze* Sych SGKasz, *Morzycza* SSSI 3/301, *Morno* Rosp SEM 234, *Morąg* Rosp SEM 233, nazwy własne rzek, np. *Morawa* SSSI 3/288, Rosp SEM 233. Wyrazy te sprowadzane są przez etymologów do z praie. rdzenia **mor-* || **mar-*, który pierwotnie 'znaczył 'bagnó', następnie 'jezioro', a potem także 'morze', niekiedy też 'wielką rzekę' GamIv Ind 672-673, Vas ES 2/654-655; w psł. **morje* to 'morze, wielka woda, mokradło' SSSI 3/301.

W gwarach kaszubskich funkcjonują liczne zdrobnienia i spieszczenia: *morko*, *morzko*, *morzęczo*, *morzëchno*, *morzełko*, *morzenko*, *morzinko*, *morzeneczko*, *morzulko*, *morzuszko* Sych SGKasz 3/114-115. W lubelskiej pieśni także *morzejko* 31. Kasz. zgrubienie *morzëszcze* to M. wzburzone Sych SGKasz 3/114.

Wydaje się, że do wyobrażenia M. jako falującej wody nawiązuje derywat *mora*, oznaczający 'tkaninę jedwabną, o falisto mieniącym się deseniu' Karl SJP, Lin SJP, 'słoje i rysy krystaliczne, podobne do słoików masy perłowej, znajdujące się na blasze cynkowej' Karl SJP; podob. daw. *morza* 'jedwab gruby z bawełną mieszaný' Lin SJP.

Do charakterystycznego sposobu poruszania się M. i dźwięków przezeń wydawanych nawiązują derywaty: *morzować* 'falować' (*To zboże tak morzëje*) Sych SGKasz, *morkać* 'mruczeć' Karl SGP, *morkotać* 'szemrać' Karl SGP, *mrokotać* 'mruczeć' SStp Urb, *mormul* 'mruk' Karl SGP.

W znaczeniu wielu derywatów utrwalony został obraz M. jako środowiska życia różnych roślin, zwierząt, fantastycznych postaci, jako miejsca zatopienia różnych przedmiotów i ludzi, jako obszaru, gdzie ludzie pracują i w pobliżu którego żyją, np. *morszcz/morszczëzna* Sych SGKasz / *morszczyn* SJP Dor to 'wodorost morski', *morszczynna* to 'rośliny morskie', 'skamieniałe wodorosty' SJP Dor, *morszczak* - 'świnka morska' Karl SGP, *morświn* - 'ssak z rodziny delfinów' SJP Dor, *morynka* - 'gatunek ryb z jezior nadbałtyckich' Karl SGP, *morszczuk* - 'ryba morska z rodziny dorszowatych' SJP Dor, *morzëzna* Sych SGKasz / daw. *morszczynna* SJP Dor 'plody morza, wszystko, co daje morze' oraz 'ludność znad morza, rybacy' Sych SGKasz; *morzëca* to inaczej *morska panna* Sych SGKasz 3/115, *morzkulc* - 'jakikolwiek przedmiot, np. rozbita łódź, wyrzucony przez morze', 'topielec morski', 'rybak stale przebywający na morzu' Sych SGKasz, *Morzanie* 'rybacy mieszkający nad morzem' Sych SGKasz; *zamorszczyk* 'chudy na twarzy człowiek; dziwadło, obcy przybysz' Karl SGP.

Postrzeganie M. jako składnika przestrzeni, względem którego lokalizuje się różne zjawiska i obiekty, poświadczają derywaty typu: *morka*, *morszczynna*, *pomorszczynna*, *pomorka*, czyli 'wiatr wiejący od strony morza, najczęściej połączony

z drobnym deszczem / sprowadzający deszcz' Lin SJP, Karl SGP, Karl SJP, Sych SGKasz, AJKasz mapa nr 47; kasz. *morzawa/morzawica/morzawiszcze/morznik/morszczężna* 'wiatr od morza', 'wiatr północny' Sych SGKasz, *morszczówka* 'ciemna chmura idąca od morza, przynosząca ulewny deszcz i grad' Sych SGKasz 3/116, *pomorszczyzna* 'mgła niska nad ziemią, która w mniemaniu ludu od morza przychodzi' Karl SGP; dawniej wyrazy *mórka, mórka, morszczyzna, pomorszczyzna, pomorka*, oznaczały też 'północ (stronę świata)' oraz 'drzewo z części ku północy zwróconej' Karl SGP, Karl SJP, na Kaszubach nadal *morka* to 'strona ku morzu, północ' Sych SGKasz 3/114; nadto: *morzēszcze* 'piaszczyste tereny nadmorskie, według tradycji ludowej zajęte niegdyś przez morze' Sych SGKasz, *morzēzna* 'wybrzeże morskie' Sych SGKasz 3/115, *morszczyzna* 'obszar ziemi położony nad morzem; pomorze' SJP Dor; por. nazwy własne *Pomorze, Przymorze*.

Synonimami *morza* są w pieśniach →*dunaj* 57, 69, 73 i →*jeziore* 71, 72B, co także dowodzi pojmowania *morza* jako każdej wielkiej wody, a nie tylko wody oblewającej ląd. W kaszubskiej pieśni opisowym określeniu M., nawiązującym do występowania bursztynu w M., jest *bursztynowa woda* 66. W polszczyźnie literackiej wyrazem bliskoznacznym jest *ocean*, por. fraz. *kropla w morzu/oceanie* NKPP kropla 6, podob. NKPP ginąć 14.

↑ ↓ Kategorią nadrzędną dla M. jest *woda*, por. fraz. *pojechać za wielką wodę* 'pojechać za morze', →*woda*. W polszczyźnie ogólnej wyróżnia się różne rodzaje mórz zależnie od ich położenia względem lądu: *pełne morze* 'morze z dala od brzegów'; *otwarte morze* 'morze o wolnej przestrzeni wodnej bez wysp i półwyspów', *morze zamknięte* 'morze odgrodzone od oceanu lądem lub wyspami, a łączące się z nim cieśninami'; *morze przybrzeżne* 'morze zamknięte, rozciągające się między lądem i łańcuchem lub archipelagiem wysp'; *morze śródziemne* 'morze otoczone lądami, bezpośrednio lub pośrednio połączone cieśninami z oceanem'; *morze wewnętrzne* 'morze otoczone posiadłościami jednego państwa' SJP Dor. Określenia *pełne* 59, 100, 120, *otwarte*, *zamknięte* wskazują na postrzeganie morza jako swego rodzaju „pojemnika”, przestrzeni czymś wypełnionej.

✦ M. i *ląd/ziemia* współwystępują w kolekcjach jako dwa uzupełniające się składniki świata 8, 61, 125, 140B. Wedle trójdzielного modelu świata *niebo, ziemia i morze* są jego podstawowymi elementami 63. M., *słońce, wiatr* wedle kołędzy wspomagały małego Jezusa i Matkę Boską 18.

M. i *góry* (niekiedy też *chmury*) wyznaczają granicę przestrzeni, która jest bardzo daleko i która jest siedzibą sił nieczystych, dlatego w zażegnaniach tam się wysyła choroby: *za siedem gór, za siedem mórz, za siedem chmur* 10. W bajkach M., *lasy, góry*, współwystępują jako przeszkody na drodze bohatera 106, 107, podob. w pieśni 47, 69 lub jako przeszkody w pogoni czarownicy/czarownika za bohaterami 88A. Według legendy pobici przez Sobieskiego Turcy *uciekli za góry i morza* LL 1961/4-6/108.

W tekstach ludowych wyraz *morze* współwystępuje z *jeziorem* 25, *dunajem* 25, 49, *wistą/Wistą* 36, 48, 52, 82, 94A; *rzeką* 49, 63, 81, 82, *stawem* Sim Gad 57-58, Sim Wierz 242, Peł Dem 116.

Wzburzone morze jako *kataklizm* jest zestawiane z *burzami, wiatrami, cyklonami, tajfunami* 92.

Stały zespół w ludowym obrazie świata tworzy M. i *dąb* / rząd. *świerk* (= woda i drzewo); nad M. *przy/pod dębem* są przedmioty o nadzwyczajnej mocy, np. czarodziejska *trzcina* 91; przy dębem koło M. składają smokowi ofiarę z panny 113; nad M. na świerku ma gniazdo orzeł – magiczny pomocnik człowieka 104A.

Stały zespół tworzą: *morze i kamień*, *morze i okręt* (zob. dalej symbolika).

↔ Przeciwstawienie M. : *ląd* 5, 8, 16, 40, 73, 75 / *ziemia* 4 / *brzeg* 7A określa podstawową opozycję dwóch składników tworzących świat, na zasadzie mokry : suchy oraz niebezpieczny : bezpieczny, por. przysł. *Zemia i morze w wiecznym zęję sporze* NKPP morze 73, war.: Sych SGKasz 3/111; przysł. kasz. *Ten chwóli morze, co sedzy na sýchym* NKPP morze 62, war.: Sych SGKasz 3/111. Wtórnie M. przeciwstawiane są także *rola* 7B / *pole* jako miejsca ludzkiej pracy, przysł. *Chto w polu orze, nie wé, co to morze* Sych SGKasz 3/111.

Opozycja M. : *niebo* opiera się na cesze głęboki : wysoki 93A, 125.

M. przeciwstawiane jest innym zbiornikom wodnym: *jezioru/dunajowi/rzekom* 6, 7A na zasadzie wielki : mały lub głęboki : płytki, wtórnie – niebezpieczny : bezpieczny. Fraz. *krewni jak nasze jezoro z morzą* (o braku pokrewieństwa) NKPP krewny 6.

M. wobec kropli to dużo wobec mało 64a, we fraz. *kropla w morzu* 'coś małego w czymś ogromnym' NKPP kropla 6.

× M. w porządku kosmogonicznym traktowane jest jako istniejące od zawsze: „Przed stworzeniem świata nie było nic, tylko niebo i morze” Tom Drz 24 i 28, stąd określenie *wieczne morze* 139. Według wschodniego mitu kosmogonicznego z *ziemi/piasku*, przyniesionego z dna M. przez diabła, Bóg stworzył ziemię 84. Według wersji przejętej z Biblii – Bóg stworzył najprzód wody morskie 85. Wedle opowieści z Poznańskiego *morze zrobiło się z łez wielkoluda Oferusza, oplakującego śmierć matki* 86. Na Mazurach mówiono, że wiele M. powstało z wód potopu, ale powysychały z czasem; pozostały po nich np. jeziora augustowskie K 42 Maz 192.

W bajkach M. jako przeszkoda powstaje z magicznych przedmiotów, np. ze szczotki rzuconej przez uciekającego bohatera 88A, z kartki papieru 88B.

M. jest *ojcem rzek* 1; *wszyckie rzeki ze świata jak wyszły, tak przychodzą do morzów* 133. Na Kaszubach Jezioro Żarnowieckie nazywane jest *Córką Morza*; M. łączy z tym jeziorem rzeka Piaśnica, która przekazuje jej pewną ilość *ślizgączów* 'węgorzy' Sych SGKasz 3/112.

Według wierzeń kaszubskich z M. wiosną i latem przynosi bocian dzieci Sych SGKasz 3/112. M. jest miejscem symbolicznych powtórných narodzin: wrzucane do M. lub puszczane na M. ofiary ludzkiej złości, niesprawiedliwości czy grzechu ratują się i rozpoczynają nowe lepsze życie 94–99.

○ (a) Rozmiar i kształt. M. jest postrzegane jako wielka, otwarta przestrzeń, stąd w tekstach ludowych występuje w zestawieniach z *niebem* 11, 14, 17, 33, 43, *połem* 14, a także *dąbrową* 14. M. jest *wielkie* 88B, 101A, 106, fraz. *wielki jak morze* 'bardzo wielki', przysł. *Morze je wieldzié, sęc môtô, a człowiek jak ptôch* NKPP morze 34; przysł. *Morza się nie wypije* NKPP morze 26; metafor. określenie *morze* czegoś oznacza 'dużo czegoś' SJP Dor, np. *morze łez, krwi* powaz., *smutków* K 33 Chel 136, *litości* K 23 Kal 240, *miłosierdzia* [Bożego] Nyr Kar 48; *morze wody* 64. W bajkach M. jest

tak wielkie, że ludzie przepływają je przez *siedem lat* 97, 101A. M. jest *niezmiernie* 138B, przysł. *Morza nie wémierzisz* Ram Pom 247. Na Kaszubach *wielgè/wësokiè/cwiardè morze* mówią o wzburzonym M. Sych SGKasz 3/112, 113.

Wielkie Morze w gwarze Kaszubów to 'otwarty Bałtyk' 139, zaś *Małe Morze* to 'Zatoka Gdańska' lub 'Zatoka Pucka' Karł SGP 3/185, Sych SGKasz 3/113, K 39 Pom 6 i 441, Nec Kasz 15 i 35–36.

M. jest *szerokie* 47, 53, 57, 112, *szeroczeńkie* 31. M. jest *rozległe* 138B, *morza nie mają końca*, dlatego *zaden ptak morza nie przeleci* K 7 Krak 109, podob. K 34 Chel 257. Jednak według niektórych Kaszubów *morze z niebem się styka, bo morze nie jest bezkresne* Nec Kasz 36.

Na Kaszubach mówią: *Morze je długie, szerokie, wësokie*, odpowiadając żartobliwie człowiekowi, który często posługuje się przysłówkiem *może* Sych SGKasz 3/111. Otwarty Bałtyk Kaszubi nazywają także *Długie Morze* Nec Kasz 15, nadto: *Północni Miedwiędz* Sych SGKasz 3/156 i *Baba na pokuce* Sych SGKasz 7/233 (metafory oparte na kształcie).

M. jest *głębokie* 30, 49, 53, 69, 82, 93A, *głęboczeńkie* 31, por. fraz. *głęboki, niezgłębiony jak morze* 'bardzo głęboki' powsz. M. jest tak *głębokie*, że aby dotrzeć do dna, trzeba *płynąć trzy lata* 93A; *jak daleko dno morskie, tak daleko królestwo Boskie* 93A. M. jest *bezdenne*: *Pan nie nasyci morza bezdennego. Wsi nie nasycą pana choć jednego* Lud 1954/651; fraz. *rzucić coś w morze* to 'stracić coś, pozbyć się czegoś, zapomnieć o czymś'.

(b) Kolor. M. może mieć różne kolory, w zależności od tego, *jakie które ma dno albo materyją* K 7 Krak 36. Według Kaszubów *M^uyrze so miöni na uszelakné farwë* Sych SGKasz 3/111. Kaszubi kolor M. wiążą z pogodą (zob. przepowiednie). Za typową barwę M. uważa się kolor *zielononiebieski*, por. utrwalone w polszczyźnie określenie *kolor morski* 'kolor zielononiebieski' SJP Dor 4/842. M. bywa *zelónka wé* Sych SGKasz 3/111, *zielone* 69, 139, *sine* 'sine/niebieskie' 3, 38A, 94D, 138A, 140A, *niebieskie*, *w kolorach nieba* 139, *modre* Sych SGKasz 3/111, *morze to je jedna modrzężna* Sych SGKasz 3/98, *błękitne* SJP Dor 4/845, *lazurowe* SJP Dor 4/845, *szafirowe* SJP Dor 4/845, *granatowe* SJP Dor 4/845, *szare* SJP Dor 4/845, *stalowe* SJP Dor 4/845, *żółte* K 7 Krak 36; *czerwone* 10, 12, 20, 46, 51, 55–57, 69, 102–105, 127, *czerwone jak krew* K 7 Krak 36, *robi są czerwone kiej słuńce zachodzi* Sych SGKasz 3/111, *czarne* 3, 50, 53, 57, 69, *białe* 3.

Cecha koloru bywa eksponowana w nazwach własnych mórz, np. *Morze Czarne* 79, *Morze Czerwone* 91.

Czerwone morze w tekstach ludowych ma nacechowanie symboliczne, kojarzone jest z siłami magicznymi, zniszczeniem, nieszczęściem, śmiercią, ale też miłością, niekiedy nieszczęśliwą: *za czerwonym morzem* są ludzie i zwierzęta zamienione w kamień 103, 104A, *za czerwone morze* czarnoksiężnik każe przenieść dom i żonę młodzieńca, aby zawładnąć jego dobrami 104B, *nad czerwone morze* król wicz każe przenieść pałac, siebie i królową 104C, *za czerwone morze* człowiek zamieniony w maskarę *idzie na pokutę* 105; *za czerwonym morzem* jest cudowna młoda woda 102; *za/na czerwone morze* wysyła się choroby 10, *w czerwonym morzu kipi, gorzej ptasie mleko a urok przepada od zwierząt, ludzi* 12; *kasz. na czerwone morze należy wygnać Niemców* 56, *przez/na/za czerwone morze maszerują / są gnani żołnierze* 57; *za czerwone*

morze chce iść wojować odrzucony zalotnik 51, a także kawaler-uwodziciel Stef WarmP6 2/19, żona/dziewczyna wysyła męża/chłopca, aby się go pozbyć 55, nad czerwone morze wędrują kochankowie 69, przez czerwone morze dziewczyna idzie za ukochanym 46, na czerwone morze kochanek rzuca dziewczynę, aby ją utopić 69, z czerwonego morza rybacy wylawiają złoty pierścień dla dziewczyny 20.

Czarne morze kojarzone jest ze złymi siłami, potępieniem, śmiercią, także końcem miłości: wedle wierzeń zapisanych w XVIII w. szatan grozi tym, którzy się Boga nie zaprą, wtrąceniem do morza czarnego K 7 Krak 269, podob. w widowisku *Herody Żyd* grozi diabłu Bart Lub 292; wedle wierzeń z *czarnego morza* planetnicy biorą deszcz, czarne i lodowate chmury K 7 Krak 36, 49 i 51; w pieśniach *za czarne morze maszerują / są gnani* rekruci 57; *do morza czarnego wędrują* kochankowie i tam chłopiec topi dziewczynę 69, *w czarne morze* chłopiec *wpuszcza pierścione*k od dziewczyny i jedzie na wojnę (=koniec miłości) 50.

(c) *S m a k*. M. jest *s ł o n e* powsz., np. 139, a to dlatego, że „sól w morzu skalami rośnie” K 7 Krak 36; na dnie M. jest według baśni zatopiony magiczny młynek wytwarzający sól 86; M. jest słone, bo powstało według legendy z łez wielkoluda 86, stąd przysł. *Morze je od łzów słone* Rop Mor 26; żart. *w nim Pón Bóg wszëtkié sledze moczy 2*.

(d) *Temperatura*. Są M. *zimne i ciepłe*. Wedle opowiadań żeglarzy są *dalekie ciepłe morza* Nec Kasz 126. Według wierzeń z Krakowskiego z „morza Lodowatego” planetnik naciąga chmury gradowe, grad i śnieg K 7 Krak 49, 51. Na Kaszubach mówią, że *morzowi/morzu je zëmno, kiej morskié ogniszczé wëgasnie*, wówczas M. *robi są zëmne, smutne*, co można poznać po ciemnym, modrym, atramentowym kolorze jego wód. *Zib [ziąb] jidze z morza* lub *zëmnicá wëchádá z morza* – mawiają wtenczas Kaszubi Sych SGKasz 3/111.

(e) *Inne*. W pieśniach *morze* bywa określane jako *b y s t r e* 25, 53, 74, w zagadkach też *p s t r e* 3, co może znaczyć: ‘czyste; ruchliwe; różnej barwy’, por. MAGP mapa nr 529, JP 1972/112–118. M. jest *j a s n e*, gdy idzie Matka Boska 60. M. *są skrzëwi* ‘błyszczący się’ 139, *są złoci pod słuńce ě pod kszëc* Sych SGKasz 3/111, *strzëbrzy się* 139, *mieni się* 139. Powierzchnia M. bywa gładka i błyszcząca, stąd określenia *tafla, zwierciadło morza, kasz. glada* Sych SGKasz, *glada* AJKasz mapa nr 268, Nec Kasz 181.

★ M. ma *brzegi* 7A, 38A, 76B, 90, 93A, 94D, 121, 122, 139, *kraj* 99, 104A, 116, *środek* 76B, C, *dno* 59, 93A, B, 108B, 111; *głębiny* 39, 59, 74, 109, 139, *tonie* 93B i *mielizny* 101A, *rewy* 116, *zatok*i, *zalewy, fiordy, cieśniny* SJP Dor. Kaszubi wyróżniają nadto *zálój/zolój* ‘gwałtowne obniżenie się brzegu, stanowiące właściwą granicę wód morskich’ Nec Kasz 183, Sych SGKasz 6/177, *zaparg* ‘krawędź brzegu morskiego’, ‘miejsce w morzu, gdzie zaczyna się głębia’ AJKasz mapa nr 267, SGKasz 6/182; kasz. *strąd* to ‘wybrzeże morskie’ Nec Kasz 6/177 lub ‘piaszczysty brzeg morski’ AJKasz mapa nr 268; *ogniszczá*, czyli ‘ławice piaskowe, melizny’ Sych SGKasz 3/302; *wierch* 38A.

♣ M. – *bezmiar*. Niemożliwość ogarnięcia, zmierzenia M. wyrażają przysł. *Morza tżką nie przelewaj w dotek* NKPP morze 25, *Morza się nie wypije* NKPP morze 26; fraz. *jak na morzu wody* ‘dużo’ 35, *ile kropel w morzu*, obok *ile gwiazd na niebie* 33. Bezmiar M. jest też oddawany za pomocą opozycji *kropla*: *morze* 64, przysł. *Kropla do kropli a będzie morze* NKPP kropla 3. Utrwalone wyrażenie *za siódme* (dziesiąte)

morze NKPP *morze* 72 oznaczają 'bardzo daleko'. W bajkach częste wyrażenie: *za siódmym morzem*, *za siedmioma morzami* (niekiedy w zestawieniu z: *za siedmioma górami*) 'bardzo daleko' SJP Dor 4/845; w zamówieniach *za siedem mórz* wysyła się chorobę 10. W bajkach niekiedy *trzy morza* są przeszkodą w wędrówce bohatera 106; *za trzema wielkimi morzami* jest zamek czarnoksiężnika 106.

■ **Zachowania.** W językowym obrazie M. są silnie utrwalone: (a) poruszenie się, (b) wydawanie przy tym charakterystycznych odgłosów, (c) stopniowe uspokajanie się po burzy. Wyraża się je – zwłaszcza na Kaszubach – wieloma czasownikami, uwydatniającymi różne aspekty tych zjawisk.

(a) *Morze faluje* 90, *ręszo sę* NKPP *morze* 17. Przysł. *Czas i morze bezręszno stojec ni może* Rop Mor 23, war.: Sych SGKasz 3/111. *Powstają na nim fale* 37, 38A, 74, 93A, 119, które *toczą się* Nec Kasz 166, *walą* Cisz Krak 48, *na rąwach rozbijają się* 116; przysł. kasz. *Jim dalij na morzu, tym wikszô fala* NKPP *morze* 10, war.: Sych SGKasz 3/111; akcentowane są różne cechy wyglądu fal, np. *bystre wały* K 26 Maz 95, *bałwany* 140B (por. *wiatr bałwani morze* 140A, podob. 89), *gęsi/gąski* Sych SGKasz 3/111, *białe baranki* 139; *pręsk* 'największa fala' w czasie burzy Sych SGKasz 3/110, kasz. *děněga* 116; *grzebień*, *grzywy*, *morskie konie* Sych SGKasz 3/110 (o nazwach fal zob. AJKasz mapa nr 269).

Falowanie M. opisują Kaszubi mówiąc: *morze grabelkuje*, *grablinguje* 'lekko faluje', *są kozelkuje* 'silnie się marszczy zapowiadając wiatr', *są zibie*, *kolibie są*, *orze* albo *orėje* 'kołysze się', *walėje* 'kołysze się' Sych SGKasz 3/109–114. W bajce głupcy biorą pole, na którym faluje *hreczka*, *tatarka*, *za morze* 127.

Według wierzeń M. „bałwani się”, gdy wpada doń słońce 89, w bajce *morze broi*, *faluje*, *wichruje*, gdy wpada doń bogactwo 90, *mąci się*, gdy wpada doń coś *niezwywogo* 90. Falujące M. kojarzone jest z *niepokojem* człowieka, jego „poruszeniem” psychicznym, np. w pieśniowym porównaniu kochankowie *rozstali się jak na morzu fale* Kot Rzesz 431; *bijące morskie fale* zestawiane są z cierpieniem zakochanej dziewczyny 37, z jej z rozpaczą 38A.

Morze burzy się 92, 101A, 111, 121. Przysł. M. tak *se burzy, jakbē w nim diôbeł sę utopił* Rop Mor 25; burza na M. bywa też uważana za dzieło czarownic i czarowników K 15 Poz 293. Według wierzeń M. burzy się, jeśli kobieta pływa po nim jako marynarz Nec Kasz 132.

Kaszubi wzbierającą falę i szalejącą burzę na M. określają za pomocą licznych czasowników: *morze dolęwa*, *nadchādā*, *daje są częc*, *robi*, *rosce*, *gorzi są jaż są rēbē ploszq*, *jurzi są*, *juszi są*, *jutrzi są*, *wali*, *przetlukā o zālōj* 'bije głośno o brzeg', *grzēwamē cēska*, *czėje sztorēm*, *bēczi są*, *zapuszczā są choc wiatrē ni ma*, *bieleje*, *robi są biālē jak snēg*, *dostaje grzebień*, *cknie bēstrosć*, *kurzi są*, *je na zālōju*, *wēlėwā* 'wychodzi' z brzegu; *rāz w rāz są nabierā*, *na końcu je jak beczka* Sych SGKasz 3/110. Gdy M. wzburzyło się na dobre, wówczas *stoi u górē*, *kipi*, *wrā* 'wre' Sych SGKasz 3/110. *Na ogniszcach* M. *są pāli*, tzn. 'fala się rozbija na mieliźnie', a *kiedē ogniszczē są pāli*, *morze robi są jasnē*, *biālē*, *morze wrā* 'gotuje się' Sych SGKasz 3/302. Wreszcie, niezależnie od wiatru, M. *pāli są*, *czadzi* lub *prēzgoli*, *prēszczē* 'pieni się', *jaż są widno robi* Sych SGKasz 3/110, *pieni się* 139. Według wierzeń *morze pali się / miłga się*, bo *diabeł złości się*, że mu się nie udało porwać duszy, wtedy *ogień piekielny w tym miejscu bucha* 118. Gwarowe wyrażenie *morze roji* oznacza 'wzbiera w przyplwywie' 93A, kasz. *odchōd* 'odpływ' Sych SGKasz 3/287.

(b) M. poruszając się, wydaje różne odgłosy: *s z u m i*, *huczy*, *pluszcze*, *s z e m - r z e* *powaz.*, *brzączy*, *trzęszczy*, *grzmi* Sych SGKasz 3/109, *brzmi* 'huczy' Ram Pom 13, *jaguje* 'huczy' / *jaguje jakbė zwonė ze zatopionėch koscolów gralė* Sych SGKasz 2/69. Według wierzeń „huczy, ryczy przeraźliwie”, gdy wpada doń słońce 89.

(c) Uspokajanie się M. określają – według Sych SGKasz 3/110 – następujące czasowniki: M. *ulėgã*, *nalėgã*, *opãdã*, *odpãda*, *jiczi*, *chwarszczi*, *szum* 'pianę' *osãdzã*, *cėchnie*, *obcichã sã*, *cėszci sã*, *glãdzi sã*, aż z czasem *sciszã* albo *naddã* zupełnie. Po burzy następuje powolne opadanie fali, które kończy się *glãdã* na morzu, zwaną także *mulszkã*. M. *wėrovã sã jak plachta*; jest *jak uplanionė*, *ubronowãnė*, *pograbionė*, *jakbė* *o chto bronamė przejachãł*, *jakbė chto olėwė nalãł do wodė* lub jest *jak plėta* 'kałuża', *jak stãw*, *jak blotko*, *jak glãda*. Przysł. kasz. *Morze je spókójne*, *jakbė chto olėwã polół* NKPP morze 33. Fraz. *cisza na morzu* oznacza zupełny brak wiatru SJP Dor. Przysł. *Gdy morze ciche*, *łatwie lada żeglarz okręt rządzci* NKPP morze 6, przysł. *Na cóż się przyda ciche morze temu*, *który już utonãł* NKPP morze 45.

□ Wzburzone M. „wychodzi z swych brzegów” 121, *wylewa* 108B, *zalewa* ląd (np. Hel) Lud 1965/240, może *utopić*, *zalać* ludzi i ich dobytek, np. *Cisz Krak* 48. Według prorocत्व przy *końcu świata morze wystąpi z swoich brzegów* 80, po wybuchu bomby atomowej *zaleje* lądy LL 1980/1-3/90.

M. *wyrzuca na brzeg* różne bogactwa, np. *perły* 34, *ryby* 93A; por. fraz. *ktos jak morze*, *wszystko na wierzch wyrzuci* (o człowieku gadatliwym) NKPP morze 13. Nadbrzeżna ludność kaszubska czerpie korzyści z M. w myśl przysłowia: *Morze bierze*, *ale morze tēż daje* Sych SGKasz 3/109, podob. 139; ale według przysł. *Morze to nãwikszci chciwc*, *za darmo nie daje nic* Sych SGKasz 3/111.

M. *wyrzuca topielca*, *oddaje go ziemi* 119. M. *nie lubi zdechliny* 130, dlatego *okrutnie sobã roji*, *na brzegi wylewa*, *gdy się co w nim utopi lub zdechnie* 130, podob. 90.

● M. jako istota żywa. Mieszkańcy wybrzeży mówią o M. jak o żywej istocie: *ma wielkie serce*, *stone wãtpia*, *paszczę*, *duszę* 139, przysł. *W szėmie morza poznajesz*, *ze ono ma dėsę* Rop Mor 25, przysł. *Las mō uszė*, *pole oczė*, *a morze mō dórchem* ['ciągle'] *odemkłã gębã* NKPP morze 22; por. w polszczyźnie ogólnej *o d n o g a* M. M. *gada*, *woła*, *śpiewa*, odczuwa emocje 139.

W kasz. frazeologii M. kojarzone jest z koniem, rumakiem (= żywiołowe, narowiste): por. określenie burzy: *morście konie hasają* / *Gosk* [duch morza] *rozpuscył swoje konie* Rop Mor 26; wzburzone M. *pãrszcze jak koń* Sych SGKasz 3/110.

Bezustanne poruszanie się M. dowodzi, że ono *żyje*: przysł. *Morze wiecznie zėje*, *bo wiecznie oddychō* Rop Mor 25. Gdy na M. wzbiera fala, *mã sã* ono *do zėcã*, *oddichã*, *odziwã*, *dwigã sã*, *powstãjã*, *zriwã sã*, *poriwã sã*, *wspinã sã*, *jidze w górq*, *połżci sã jak kot*, *jezi sã*, *chce wėlezc*, *ostrzi sã*, *szczyrzi zqbė* *jakbė kãszėc chcalo*, *pierze*, *nãdimã sã*, *zdimã sã* Sych SGKasz 3/110. Wzburzone M. *budėje mostė*, *wėstãwiã gōrė*, *wojėje*, *bije sã*, *glėpieje*, *tańcėje*, *szaleje*, *jak oszalali pies*, *plwie ze zloscė*, *jakbė sã w nim purtk* 'diabeł' *utopil*, *ugrizã*, czyli *ubiėrã krãj* 'rwie brzeg' Sych SGKasz 3/110. Gdy uspokaja się, wtedy *zlėgã*, *uchilã sã*, *naddaje sã*, *naddawa sã*, *obdawa sã*, *kladze sã*, *mãłknie* Sych SGKasz 3/110. Przysł. *Człowiek budzy sę reno*, *morze budzy sę w necė* NKPP morze 4. Po burzy *morze leżci na^eejowōnė ě chrapi*, *je najag^ewōnė*, *uleglė*, *robi sã zgnilė* 'leniwe' Sych SGKasz 3/110. Gdy M. jest spokojne, Kaszubi mówią, że *pokutėje* Sych SGKasz 7/233.

W szumie morskim słyszą *Morzanie* jęk, krzyk, ryk, chrapanie, wycie, płacz, pomruk, gadanie: M. *jiczi* ‘jęczy’, *chrapi*, *przēchrapuje* Sych SGKasz 3/109, 110, przysł. *Ciej morze chrapie, rēbōk sę po głowie drapie* NKPP morze 14; M. *gwizdze, wciḡ gādā ē gādā* Sych SGKasz 3/109, Rop Mor 25, przysł. *Mowa morza je tak stōrō jak świat* Rop Mor 25; *grā/graje* 93A, 94D, szczególnie podczas rozpetanej burzy *rozpuszczā swoje djābelskie organē, morze mrēczi jak mied’wędz, wēje, ryczy* Sych SGKasz 3/109, 110; *morze rēczało jak sto wołów* Sych SGKasz 4/167, *rēczało tak straszlēwe, jakbē tēsōc djōblōw w nim sedzało* Ram Pom 204, *ryczało jakby świat się walił* Nec Kasz 100; przysł. *Ciej morze rēczi, rēbok gnō do chēczi* ‘chaty’ Rop Mor 25, przysł. kasz. *Rēk morza każdā babę przēglēszy* NKPP morze 61. Wedle wierzeń kaszubskich krzyk M. powodują *morzkulcowie* mieszkający w głębinach morskich i wciągający tam żywych Sych SGKasz 3/116.

♥ M. czuje i ulega emocjom jak człowiek: przekonanie to utrwalone jest w języku w określeniach wzburzonego M., np. *srogie* 113, Sim ŚIOpol 18, gniewne 121, *gorzy się* ‘gniewa się, złości się’ Sych SGKasz 1/343, 3/114, NKPP morze 15, AJKasz mapa nr 40, *je złē, sąpoli są* ‘zasepia się’ Sych SGKasz 3/110, *bezwzględne* – przysł. *Morze temu jest bezwzględne, bo chce panować na swiece* Rop Mor 7, oraz w określeniach słabo falującego M., np. *łagodne* SJP Dor 4/845, *spokojne* K 39 Pom 6. Przysł. kasz. *I morze czasem w złym humorze* NKPP morze 7, przysł. *Choc morze uderzysz, jego złescē nie usmierzysz* NKPP morze 2.

Morze śmieje są, kiej są w nim sloneszko przezērā Sych SGKasz 3/111; *robi są smutnē, kiedy ogniszczē wēgasnie* (= ustaje fala na mieliznach) Sych SGKasz 3/302. M. *kochā* rybaków po swojemu i nieraz *przēcēsnie do siebie, a ju wici nie puscī*, pomimo że jest ono nieraz *bez srom^uytē ē p^uyżejro lēdzi jak lew* Sych SGKasz 3/109. *Morze je zēczlēwē rēbākowi* i dokładnie mu powie, kiedy nie ma w nim ryb. Jeśli więc *morze skamzi, są jisci* ‘skarży się’, rybak wie, że *rēbē szlē na wieselē* i że nie warto zarzucać sieci Sych SGKasz 3/109. *Morze nie zgārā* ‘nie cierpi’, *że mu po głowie lazō*, więc kołysze się, aby *zdrzēcēc* ‘zrzucić’ z siebie niemiły ciężar Sych SGKasz 3/110. M. *nie lubi*, gdy wpada doń coś nieżywego/nieczystego 90, podob. 119, 130. M. (i wszystko, co w nim jest) *płacze* wraz z całym światem po śmierci Jezusa 62. *Niebo, ziemia, świat i morze oddajā cześć Bogu w Boże Ciało* 63.

♦ Nad M. władzę ma Bóg: przysł. *Morze, choć mocne, jednak mocniēsżęgo slēchō* NKPP morze 28, przysł. *W morze bijō gromē bożē* NKPP morze 65; według pieśni *morze słucha* Matki Boskiej 61. W kasz. bajkach władcą morza jest *król Neptun* 108B, podob. 111.

M. jest podatne na wpływy świątych i osób obdarzonych nadzwyczajną mocą: wedle legendy *Świāti Jack wstrimāl Mālē Morze, że są dalē posēwac ni može* Sych SGKasz 3/113; *przēżegnanie wzburzonego morza* przez świętego (np. Hilaryona) 121 lub *księdza* Nec Kasz 168 sprawia, że M. *morze uspokaja się*; w czasie sztormu rybak prosi o ratunek św. Mikołaja 116. W bajce gdy szlachetny człowiek *przēżegna na krzyż morze* czarodziejską *trzcinaḡ, woda rozstępuje się* 91. Wedle dawnych wierzeń czarownicy i czarownice mogły z pomocą czarta wywołać burzę na M. K 15 Poz 293, podob. Nec Kasz 127. W bajkach istoty o nadzwyczajnych cechach osuszają M., np. *gruby wypija wodę z trzech wielkich mōrz* 106. Kobieta, która pragnie władzy nad światem, chce *rzādzić burzami, wiatrami, morzami* 92.

◊ Do M. kierowane są skargi i prośby: chłopiec *skarży się morzu, błaga* je o pomoc *dla chorej matki* 122, *kurka prosi morze o wodę dla chorego koguta* 117; rybacy proszą M. o pozwolenie wypłynięcia na połów Sych SGKasz 3/114; dziewczyna pyta M., czy jest *piękna* Nec Kasz 128. Ludzie, pracujący na M. / mieszkający w pobliżu M., *żegnają się* z nim jak z kimś bliskim Nec Kasz 132. Rybak, gdy po sztormie dopłynie do brzegu, każe morzu *kusznąć go w rzec* [= pocałować go w rzyć] 116.

Δ (a) Wedle wyobrażeń ludowych M., otacza dokoła ziemię i *styka się z niebem*, np. Nec Kasz 36; jest także pod ziemią i ponad światem podziemnym – przez dziurki w dnie M. woda kapie do świata podziemnego i czyni tam deszcz 140.

M. jest i rozciąga się *bardzo daleko* 128, 138A; zwroty *za morze iść/wędrować* itp., np. 46, 51, 105, *za morzem być/żyć* itp., *posyłać kogo za morze*, np. 55, *wziąć kogo na/za morze* znaczą 'daleko' 43, 90, 95A, podob. 56, 57; fraz. *ktos poszedł do morza po wodę* – o człowieku, który długo nie wraca NKPP woda 72. Wyjazd *za morze* to stały motyw w pieśniach miłosnych i weselnych; w pieśniach żartobliwych i anegdotach częsty motyw wyprawiania *nad morze / za morze* np. zdradzanego męża 128, podob. 55, nie chcianej kochanki Biel Kasz nr 88B.

Morza oddzielone są wielkimi obszarami ziemi, stąd fraz. *od morza do morza* 'na rozległej przestrzeni' NKPP morze 58, podob. Świr Pieś 75, 97, 295. Potoczne określenie *od gór do morza* – oznaczające 'w całej Polsce' – nawiązuje do położenia M. i gór na przeciwległych krańcach Polski; stąd przepowiednia: *po okrutnej wojnie człowieka nie będzie od gór do morza* Baz Tatr 115; w kolędzie okupacyjnej: *Niech się pokój zazieleni od gór szczytów aż do morza* Bart Lub 333.

W nazwach własnych utrwalone zostało położenie mórz, np. *Morze Śródziemne, Morze Północne, Pucké Morze* 'Zatoka Pucka' Sych SGKasz 3/113, legendarne *Morze Karpackie* – istniało podobno na terenie dzisiejszej Doliny Nowotarskiej K 45 Gór 530, a *Morze Pińskie / Morze Poleskie* – na terenie dzisiejszych bagien K 52 Br-Pol 21.

(b) Lokalizator. (α) Wedle najstarszych opowieści wierzeniowych *po morzu / po morzach pływa ziemia jako placek* K 7 Krak 4, 5 i 34, *cienki krąg* Mossz Kul 2/40, *półkula* K 34 Chel 257, *wielka wyspa* Sych SGKasz 6/216, ale w porównaniu z M. jest *taka mała jak kępka trawy* 125. *Że ziemia pływa po wodach morskich, stąd ludzie wiedzą: bo gdzie bądź wybić studnię, wszędy woda się najdzie* K 7 Krak 34, *ponadto na ziemi są morskie oka bezdenne* K 7 Krak 35.

(β) Do M. *co wieczór spuszcza się* 89 / *chowa się* ZWAK 1878/126 / *zapada słońce* K 7 Krak 194, Mossz Kul 2/40, „*zanurza się w morzu*” K 34 Chel 254, *kapie się* 31, K 34 Chel 254, „*kładzie się do snu*” Sych SGKasz 3/112. „*Morze uważano za matkę słońca, na łono której zapada ono na noc*” K 7 Krak 194. *Słońce, miesiąc, gwiazdy topią się w morzu i wtedy jest noc; rano wypływają zeń i wtedy robi się dzień* 131. *Słońce zanurza się w morzu i morzem idzie na drugi świat, a na dzień stamtąd przez morze wychodzi* 131. Do tych wierzeń nawiązują metafory typu: *słońce wytoczyło się z morza* Nec Kasz 102 i 131. W bajkach słońce jeździ po niebie i po morzach wozem zaprzężonym w chmury K 7 Krak 28. Tam, gdzie „*się kończy ziemia, nad morzami górą idzie prościutki gościnniec do nieba*” K 7 Krak 39.

(γ) Woda w M. ma swoiste właściwości, →woda morska. M. jest połączone pod ziemią z *rzekami, jeziorami, studniami, źródłami*, np. 112.

Wszystkie rzeki ze świata jak wyszły, tak przychodzą do morzów 133; por. potoczne powiedzenie: *wszystkie rzeki płyną do morza* – o konieczności nie dającej się odwrócić, o zmiernianiu czegoś w niezmiennym kierunku. Przysł. *Na świętego Grzegorza jidze Wisła / jidę wiśłë do morza* Sych SGKasz 3/112.

Woda krąży między M. a chmurami: przysł. *Morze by wyszło, żeby do niego deszcz nie ściekał* NKPP morze 27; na Kaszubach mówią: *z morza welãżã morszczówka 'chmura', secze deszczã i sępie gradã* Sych SGKasz 3/116, →chmura, →deszcz.

(δ) Ponad M. zawsze wieje *wiatr*: przysł. kasz. *Na morzu nie ucecesz przed wiatrem* NKPP morze 51; *wiatr orze morze* Rop Mor 26, *wiatr bałwani morze* 140A, *wichry hulają w morzu* Stoin Żyw 139; kasz. przysł. *Morsci człowiek pòchnie wiatrem, a lądowy gnojem* NKPP morze 23. W Polsce dawniej mówiono, że „wiatry po prostu przychodzą z M., albo są powodowane przez chmury” Mosz Kul 2/46. Wedle ludowej gadki *wiatr pokonał chmurę i rzucił ją w morze* 83. Fraz. *wiatr od morza idzie* znaczy, że wiatr jest zimny, północny K 39 Pom 295. Wiatr wiejący ponad M., „wzburzający” je, często jest „tłem” obrazu śmierci, np. 32, 38A.

(ε) M. jest granicą między przestrzenią „swoją” i „obcą”, która jest daleka, nieznaną, groźną. Dlatego w zamówieniach choroby 10, uroki 12 wysyłano *na/w/za morze*. Kaszubi do M. wpędzają *zgałę* Sych SGKasz 3/112. *Za morzem są obce ziemie* 138A, *obce kraje* 107, *kraj pogański* Hajd Nie 150. Według baśni *za morzem / za morzami* mają swe siedziby istoty wrogie ludziom, np. *czarnoksiężnik* 104B, 106, *czarownik* Sim ŚIOpol 35, *czarownica* 103, 104A, *smok* 112; są tam ludzie i zwierzęta zamienione przez nich w kamienie 103, 104A, pokutujący człowiek zamieniony w potwora 105; *za morzem* jest „inny świat”: są tam też magiczne zwierzęta i przedmioty, np. *żywy złoty koń* 107, *młoda woda* 102, *czarodziejskie róże* 101A; według wierzeń *trój-ziele*, które za M. rośnie, lecz z niemocy samym dotknięciem K 15 Poz 73, K 7 Krak 171.

Za morzem może być kraina pomyślności, szczęścia 101Aa, bogactwa – w obrzędach weselnych stamtąd przyjeżdża najbogatszy kupiec po pannę młodą K 9 Poz 215. Wedle baśni za M. jest *kraj*, w którym znajdują wybawienie ludzie rzućeni/uciekający na M. 97–99. Ucieczką na M. ratuje się dziewczyna, która chce uniknąć kazirodztwa 98, panna, która ucieka przed zbójnikami 99. Wedle legendy *Matka Boska uciekła przez morze* przed Szwedami 123.

Za morzem są ciepłe kraje, dokąd na zimę odlatują ptaki: fraz. *wybiera się jak sójka za morze* NKPP wybierać się 6, kasz. *wëbierac sã, jak wróbel za morzińc* ‘guzdrać się’ Sych SGKasz 3/115; w wierszu – *turoniek lata za morze, szuka cieplejszego powietrza* 137. Na Lubelszczyźnie mówiono, że bociany odlatują za M., gdy św. Bartłomiej „zapędzi żaby do błota”; wracają zaś zza M. na św. Józefa K 17 Lub 136. Według wierzeń ludowych węże odbywają podróże za M. ZWAK 1881/173.

M. oddziela to, co jest na nim, od reszty świata, zwłaszcza →wyspy 89, 101A, np. *wyspę szczęśliwości* 101A, *zaklętą Sroczą Górę* 101A, *wyspę piratów* 101A, *zaklęty zamek* 101A. Motyw odizolowania kogoś/czegoś na morskiej wyspie jest bardzo częsty w bajkach 101, 102. Por. przysł. *Bez 'przez' morze nie prowadzi żoden most* NKPP morze 60, podob. Folf Zag nr 1310, ale też wedle przysł. *Morze dzieli, morze łączy* NKPP morze 30.

W bajkach *na morze* są *puszczani* (w koszyku / w szklanej/wielkiej bani/beczce/beczulce) ludzie, którzy powinni być wyłączeni ze swojej społeczności, np. morderca 94A,

dzieciobójczyni i niewierna żona 97, dzieci królewskie, które zagrażają czyjejś władzy 94C, D, królowna, która spodziewa się nieślubnego dziecka 95B, królowna, która wybrała nieodpowiedniego męża 95A, kobieta, która urodziła dziecko potwora 96; do *zamorskich krajów* wysyła się złoczyńcę 126.

W pieśniach żołnierskich *przez/na/za morze maszerują / są gnani* żołnierze 57; stamtąd nie ma powrotu 57.

Przez M. człowiek może przejść lub być przeniesionym z pomocą istot mających magiczną moc, np. czarownicy 104A, czarnoksiężnika 104B, wdzięcznego orła 104A, *lwa* 104A, zaczarowanego konia Sim ŚlOpol 35. W bajkach magicznych przejście przez M. jest dowodem bohaterstwa, np. 105, 106, 107. W pieśniach przepłynięcie M. / pójście za M. jest symbolem pokonania przeszkód w miłości, np. dziewczyna *idzie za ukochanym za/przez morze* 46, 47, chłopiec *każe koniowi przepłynąć przez morze* 45; chłopiec *jedzie za morze / przez morze po ziele* dla dziewczyny, aby została jego żoną 27; dziewczyna *gotowa jest iść po lek dla ukochanego choć za morze* Pieś Śl 2/484. W kolędzie dla panny i pieśniach weselnych przepłynięcie M. przez dziewczynę lub jej *wianek*, pójście lub wyjazd *za morze* oznacza przekroczenie granicy stanu społecznego, czyli przejście do grona mężatek 21, 24–26, 28; na Mazowszu po oczepinach panna młoda żegna się z gośćmi, gdyż ma *jechać za morze* K 27 Maz 202, LL 1978/2/54. W pieśniach zalotnych i miłosnych *wianek* dziewczyny oczekującej na zamążpójście *przepływa przez morze* 29, zaś *morze zastawione wiankiem* dziewczyny oraz wpadnięcie *wianka do morza* symbolizuje utratę cnoty przez pannę 48, 49.

(ζ) M. – podobnie jak inne zbiorniki wodne – jest miejscem zalotów i aktu miłosnego: *Chodziła tu zorza, od morza do morza, zaglądała w chaty, gdzie dziewczyna hoża* TN Opole Lubelskie 1988, podob. Her Kal 2/12, w M. *kąpią się* panny – zalotnice ZWAK 1881/253, podob. ZWAK 1888/43, dziewczyna *wpada w morze, łapiąc kąpiące się słońce* 31, chłopiec *wyławia z M. pannę* K 12 Poz 117, dziewczyna *kąpie się w morzu*, chłopiec *zajmuje jej koniki* [= akt miłosny] 42, dziewczyna *topi konie w morzu* [= traci cnotę] K 4 Kuj 17, w *gaiczku na morzu* król zaleca się do dziewczyny 67, a zakochani *sprawują rybki* [= akt miłosny] 41; w bajce *na morze / za morze* królewicz/cesarz *uprowadza pannę* 100, w balladzie *przez/pod morze / ku morzu / do morza / na morze wędrują* kochankowie 69, w pieśni sobótkowej *kwiateńka/chateńka* dla kawalera *jest na morzu* K 33 Cheł 151, w pieśni zalotnej chłopiec *każe dziewczynie uścielić/pościelić łóżko wśród morza* 53. W pieśni weselnej żeglowanie i utonięcie chłopca *na morzu* kojarzone jest z zalotami i niemożliwością ożenku 32.

Na/przy morzu na kamieniu: dziewczyna *będzie prać koszule/chusty*, kochankowie *będą odpoczywać* 66; dziewczyna *rozplata warkocz* (spodziewa się dziecka; *rozstaje się* z kochankiem) 68, *czesze się* (wysyła znak matce/rodzinie) 23, *placze*, bo nie chce wyjść za mąż za *starego* 38B.

(η) *Kamień na morzu* wyznacza w planie symbolicznym centrum *świata*, w którym zachodzą najważniejsze zdarzenia – zaloty, akt miłosny, rozstanie kochanków, pożegnanie domu rodzinnego, śmierć, np. 65. Jest to także miejsce przebywania istot boskich: *na morzu na (białym/siwym/morskim) kamieniu spoczywa* Matka Boska 13, *odpoczywa/kłęcz/siedzi* Jezus 15. *Kamień na morzu* jest miejscem szczególnego kontaktu z istotami nadprzyrodzonymi: *złota gąska prosi aniołów, by stróżyli/służyli ludziom* 22; →biały kamień. *Na wielki kamień, który jest daleko w morzu*

wysła się białych ludzi 'chorobę' 10. W zamówieniach chorób: jeśli kamień z morzem zejdzie się, ząb przestanie boleć 14.

(θ) M. jest miejscem pracy ludzi – marynarzy i rybaków powsz., siciarzy 43, żeglarzy 43, 44, sifarzy K 12 Poz 245, flisarzy 43, kasz. przysł. *Kiej bē niē to morzelko, tēj bē mē rēbācē ni mielē z cze^{no} zēc* Sych SGKasz 3/114. Praca na M. jest niebezpieczna 44, 58, co utrwalają przysł. kasz.: *Morze niese chłéb i smierc, plón i zgón* NKPP morze 41, *Morze mocného wzmocni, słabého zabije* NKPP morze 37, *Na morzu wicyj rób, jak gódój* NKPP morze 53, *Na morzu nie je czas gadac, le robic* Sych SGKasz 3/111, *Na morzu jeden człōwiek mało zrobi* NKPP morze 47, a także pieśniowa formuła: *Biada tymu, co po morzu pływa* Sob Wielk 194. Żeglowanie po M. kojarzone jest z wielką przygodą, niecodziennymi przeżyciami, znajomością całego świata, por. kasz. *To je człōwiek bywały, on wszęcćie morza objachól* NKPP morze 63, podob. NKPP morze 67, w pieśni młodzieniec udaje się na morze, aby przewieźć światła K 12 Poz 238.

(ι) Na M. jest niebezpiecznie 7A-B, 8, *morze przynosi ludziom niebezpieczeństwa* Nec Kasz 127, zwłaszcza gdy trwa *burza, sztorm*. M. bywa traktowane przez ludzi jak przeciwnik w walce, por. określenia typu: *zwyciężyć morze* 73. Niebezpieczeństwa morza pokazuje się zwykle poprzez porównanie z wojną: *na wojnie, na lądzie, na morzu nie zginie, kto się modli* 16, przysł.: *Morze to je jedna wiélgó wojna* NKPP morze 43, *Jidziesz na wojnę, modlę się róż, jidziesz na morze – dwa razē* NKPP morze 8, *Na morzu le Bóg pomoże* NKPP morze 48, *Ciej 'kiedy' sę morze rēszo, polec Bogu dēsę* NKPP morze 17. Przed śmiercią na M. chroni Bóg, tak jak ochronił Mojżesza i Jonasza K 26 Maz 338, lub Matka Boża Kot Zn 91, K 26 Maz 95. Patronką marynarzy, rybaków i flisaków jest św. Barbara Tred Kasz 108.

(κ) M. jest miejscem śmierci. Według przysłowia *Morze niese chłéb i smierc, plón i zgón* NKPP morze 41; M. jest *obcą krainą*, w której ludzie zapadają w sen wieczności 59. Dla Kaszubów M. to *mokri grób*, przysł. *Bēlnē^{no} 'dobrego' rēbāka grób je w morzu* Sych SGKasz 3/109, a morska woda *szmakô za smiercą* Rop Mor 48; w *m^{ny}rze jō wici lēdzi, jak na kraju 'lądzie'* Sych SGKasz 3/109; *m^{ny}rze je wēložonē samemē lēdzamē* Sych SGKasz 3/109. Śmierć w M. jest częstym motywem baład i opowieści ludowych: *w morze / do morza rzuca / w morzu topi*: kochanek – dziewczynę 69, 70, matka – nieślubne dziecko 71, ojciec – córkę, która straciła cnotę 72A, 95B, albo syna, któremu według przepowiedni miałby służyć 94B, zazdrosna dziewczyna – swą siostrę 74; mąż żonę 97; niewierna żona – męża Krz PBL nr 612; zrozpaczona dziewczyna *rzuca się w M.* 38A, 76C; *lepiej skoczyć w morze niż zakochać się nieszczęśliwie* 39. W balladach śmierć kawalera w M. pojmowana jest jako wesele / ożenienie 75, śmierć dziewczyny – jako *nocowanie/sen w M.* 72B. Wierzono, że młodzi rybacy giną, *wciągani/wabieni do morza* przez *panny wodne* Lęga Pom 26 i 29, Sych SGKasz 3/113, 115.

(λ) Zanurzenie/utopienie w M. bywa traktowane jako uwięzienie, dlatego w zagadce, opartej na biblijnej opowieści, M. to *zamek z wody / wodny*, w który został złapany *myśliwiec/kot*, czyli faraon z wojskiem Folf Zag nr 717, TN Górki 1967. Według opowieści ajtiologicznej Bóg kazał człowiekowi wrzucić płazy, gady i robactwo do M., bo „nie chciał, ażeby na ziemi były” 87; wedle legendy *Bóg wrzuca w morze straszdyła szatana* 124. W bajkach do M. wrzuca się czarodziejskie przedmioty, by nie szkodziły ludziom, np. *pierścień i lampę* 109. M. jest postrzegane jako miejsce przetrwania, ukrycia.

Wrzucenie *klucza*, którym *zamknięto serca/wianek* 30, jest w pieśniach symbolem nierozzerwalności związku miłosnego. W opowieści o chłopcu pokutującym za kazirodztwo wrzucenie *w morze klucza* do pustelni symbolizuje koniec dotychczasowego życia – śmierć i narodziny nowego człowieka 101B. Rzucenie *chusteczki, pierścionka na morze / w morze* 50 symbolizuje koniec miłości, zapomnienie o kimś, zaś wyłowienie z (*czarwonego*) *morza złotego pierścienia* 20 – początek i pełnię miłości. W pieśniach miłosnych wpadanie kamieni w M. kojarzone jest z zapomnieniem, ulgą w cierpieniu, jego końcem 77.

W opowieściach wierzeniowych i bajkach wpadnięcie do M. łączone jest z przemianą w inną istotę: anioły, które *wpadły do morza*, stały się *utopcami* Sim Wierz 242, Peł Dem 116, dziewczyna, *wrzuciona przez czarownicę do morza*, zamienia się w *złotą rybkę* 110.

(μ) *Kąpiel złoczyńcy* w M. – motyw balladowy – nawiązuje do oczyszczającej symboliki wody 74. Wedle nowszych przekazów *nad morzem* ludzie *wypoczywają, kąpią się* w M., np. Sim Bery 164, 165.

(ν) W M. są *ogromne bogactwa*, np. *dyjamenta* 136, Krz PBL nr 331, *korale* 101A, 136, *koralkowa trzcina* 136, *bursztyny* 136, *perły* 34, 136 (*perły to owoce morza* Bart Lub 303, Milk Pas 686, *kwiaty morza* Bart Lub 238), *skarby* 136, *zatonione towary* Nec Kasz 163, *kosztowności* 108A, *pieniądze* 108B. W M. są czarodziejskie przedmioty, np. *bursztyn przynoszący szczęście* 108B, do M. wpada *czarodziejski pierścień* 108A, *klucz od pałacu* 108A.

(ξ) W M. żyją *niepojęte dziwy* 62, 135, przysł. *Kto na morzu nie bywał, ten dziwów nie widział* NKPP morze 18; nadzwyczajne i demoniczne istoty: *morskie olbrzymy* 93B, *król mórz – Neptun* 108B, *król mórz* i jego *dwanaście córek* 111, *dwanaście córek Heroda* 115, *syreny* 62, 135, *panny morskie* 111, Krz PBL nr 531 – *kasz. morzęcē* (wedle wierzeń to dawne dziewczęta rozweselające biblijne wojska faraona i razem z nim zatopione) Sych SGKasz 3/113, *panny wodne* Łęga Pom 26, 29, *morska kobieta* Krz PBL nr 650, *morscy ludzie* (w postaci pół ludzkiej, pół rybiej – powstałi z wojsk faraona zatopionych w Morzu Czerwonym) K 34 Cheł 258, K 7 Krak 36, podob. *morscy chłopci* 135, *rybi biskup* (pół człowiek, pół ryba) K 8 Krak 105, podob. ZWAK 1887/4, Krz PBL nr 910, *morski biskup* K 15 Poz 197, *topielcy* K 42 Maz 388, Wój Klech 286, *kasz. morzkulc* 'topielec morski' Sych SGKasz 3/116, *mamuny* MAAE 1908/130, *diabeł/purtek* Wisła 1916/115, Nec Kasz 65 i 159, *szalińc* (dlabeł mieszkający na północnym biegunie na dnie M., ilekroć wychodzi na powierzchnię wody, aby się wykąpać, wywołuje *straszny szal* 'burzę') Sych SGKasz 4/230, 5/216, *kasz. maniak* (czyli odzwierciany piekła, który sprawia, że nie można odróżnić światła latarni morskiej od *młni* 'błyskawicy bez grzmotu') Sych SGKasz 3/112, „*błędne ogniki*” (które po M. *gonią, skączą, jeżdżą, świecą, murgają* 'pełgają' i *szalę* 'wabią' rybaków do licznych *młinów* 'wirów w wodzie') Sych SGKasz 3/112, *mora* 'zmora' (która jeździ po M. *niekąd* lub *na słomie, morzi* 'dusi' wodę) Sych SGKasz 3/112. W pobliżu M. przebywa *smok* 112, 113, LL 1962/1-2/72.

Według baśni nadzwyczajne istoty mają w M. podwodne królestwa ze wspaniałymi pałacami 108B, np. *kryształową grotą* K 42 Maz 388.

Niekiedy w podmorskim świecie mogą żyć ludzie, np. syn pozostaje w *toni* 'głębi' M., aby ojcu *przysporzyć połowów* 93B, „syn z głowni” przebywa w M., wychodzi

zeń, gdy woła go matka ZWAK 1878/151–152; ludzie spuszcza ją się w *szklanej skrzyni / szklanym domku* na dno M., aby poznać podwodny świat 93A, podob. 125.

(o) Według ludowej i potocznej wizji w M. żyje wiele z w i e r z ą t, *różna gadzina* 135, takich jak na lądzie, stąd tworzenie nazw tych zwierząt przez dodanie przymiotnika *morski* do nazwy podobnego zwierzęcia lądowego. „W morzu żyją takie same *stworzenia* jak na ziemi, posiadają identyczną *głowę*, lecz mają *rēbi ogōn*” Sych SGKasz 3/112, np. *wieloryby* 62, 135, *delfinowie* 62. W tym analogicznym do lądowego zwierzęciu znajdują się: *morski koń* 111, 135, ‘wieloryb’ Sych SGKasz 3/112 i 113, *pies morski* 135 – ‘foka’ Sych SGKasz 3/113, *kot* 135, *świnia* 135, *morskā świnka* ‘delfin’ Sych SGKasz 3/112 i 114, *morski scirz* – złośliwie ‘dorsz’ Sych SGKasz 3/114, *węże* 111, 135, *morska żmija* Kot Las 230, *rak morski* 93A, 101B, 108A, 135; również w dawnej leksyce ogólnej: *cielę morskie*, *pies morski*, *lampart morski*, *słoń morski* ‘rodzaje fok’ SJP Dor 4/842, *krowa morska* ‘ssak z rodziny syren’ SJP Dor 4/842, *lew morski* ‘foka wyróżniająca się wielkością’ SJP Dor 4/842; *niedźwiedź morski*, *kot morski* ‘rodzaje uchatek’; *koń morski* ‘mors’; *wilk morski* 111 – ‘delfin’; *morski djābel* – zool. ‘kur diabeł’ Sych SGKasz 3/113 itp. W okolicach M. żyje *ptastwo różne* 135: *mewy powsz.*, *morskie wrony* ‘mewy’ 65, ZWAK 1882/192, K 26 Maz 344, *morskie kanie* 65, K 26 Maz 344, *jaskółeczka morska* K 19 Kiel 181, *morska kura* K 19 Kiel 200, *morski kur* ‘kurek szary’ Sych SGKasz 3/113, *morskā gapa*, *morski rēbāk* ‘mewa śmieszka’ Sych SGKasz 3/113; w bajce – cudowny ptak 111.

W potocznej wizji świata M. jest środowiskiem życia przede wszystkim r y b. Przysł. *Na to Pōn Bōg stworzył morze, zebē w nim rybci pļēnq̄c mogļē* NKPP morze 55. *Bōg obdarzył morza i rzeki rybami* 81, podob. Krz PBL nr 2614. Ludzie wylawiają je, aby zdobyć pokarm, np. 58, 93B, por. przysł. *Morze jim rybniējszē, tym ludniējszē* NKPP morze 35; *Jim dalij na morzu, tym wicyj ryb* NKPP morze 9, war.: Sych SGKasz 3/111.

W bajkach *złota rybka* jest zamienioną dziewczyną 110, *złota rybka* spełnia życzenia 111, Krz PBL nr 555 i 555A, *ryby* pomagają ludziom 101A, 108A, Krz PBL nr 531, ale też zatapiają ludzi 111. W balladzie *ułowienie rybki* przez kochanków oznacza poczęcie i urodzenie się dziecka 66. Za typową dla M. rybę uchodzi *węgorz* 18.

W przyśpiewce pływanie *po morzu łabędzi/cyraneczki/karasi* – a także *galarów* – zestawiane jest w paralelę z zalotami, miłością młodych 52, ale też osamotnieniem opuszczonej dziewczyny 40.

W balladzie o utonięciu kochanka *w morzu*, rozwijającej formułę śmierci–wesela, zwierzęta i rośliny żyjące *w morzu / na morzu* są weselnikami, *kamuszki* i *trzciny*, *kępiny* to *poduszki* i *pierzyny* tragicznego nowożeńca 76. W balladzie o wędrowce dziewczyny za ukochanym *trzcina na morzu* to *pierzyna kochanków*, a *pawa na morzu* to ich *potrawa* 66. Według formuł niemożliwości, zawartych w pieśniach żartobliwych, *kura/świnia/siekierka pływa po morzu (na kamieniu)* 54, *igła wpada do morza* i *zabija niedźwiedzia* 54.

(π) W M. jest bardzo dużo *piasku* 17, 33, 35 / (*kropki*) *wody* 33, 35 / *piany* 35 / *kamieni* 35 / *trzciny* 35, stąd o wielości czegoś mówi się używając skonwencjonalizowanych wyrażań porównawczych, np. *jak piasku w morzu* 17; podobnie w pieśniowych formułach: *Ile/siła kropki/kropek/piasku w morzu, tyle szacunku/miłości/przywiązania* chłopca do dziewczyny / *pozdrowień/spojrzeń* chłopca ku dziewczynie / *obłudy* w dziewczynie, *fałszywości w chłopaku* / *też zdradzonej dziewczyny* / *biedy* dla chłopaka 33; w kolędowych życzeniach: *ile kropel wpada w morze, tyle szczęścia daj wam, Boże!*

Kot Las 140; wedle pieśni miłosnej: *choćby chłopców było tak wielu jak na morzu wody/piany/piasku/kamienia/trzciny*, żaden nie będzie jak zmarły ukochany 35.

W pieśniach do *piany na morzu* porównywany jest *wianek* 'cnota' dziewczyny (ze względu na nietrwałość) 36. Kaszubi odróżniają fale morskie okryte pianą – *gąsē* 'gęsi', *barōnci* 'baranki' i fale bez piany – *rzma* Sych SGKasz 4/389. M. postrzegane jest przez rybaków jak zagroda gospodarska, analogicznie jak niebo przez rolników, →gwiazdy. Wedle wierzeń z Krakowskiego z *pian*, *szumów morskich* – *co wykypiały po stworzeniu świata* – *góry wszystkie wyrosły* K 7 Krak 35; z piany morskiej pochodzi też sól znajdująca się w ziemi K 7 Krak 35.

♠ (a) Przepowiednie pogody: dobrą pogodę zwiastuje *zelōnkawē* M. Sych SGKasz 3/111, szlagę 'słotę' – *modre* M. Sych SGKasz 3/111; *na s n i é g to morze rēczy* Rop Mor 25, Sych SGKasz 3/109; *na w i a t r – kozelkuje* 'silnie marszczy się' Sych SGKasz 3/109, *morzawica/morzawiszczē*, czyli 'wiatr od morza' *przińdze*, *gdy woda w M. zacznā sę burzēc i robic czārnā* Sych SGKasz 3/115, wiatru z południa spodziewają się rybacy z Boru, jeśli *m^hyrze za Jastarnu trzeszczi*, czyli bije głośno o brzeg Sych SGKasz 3/109; *burzē na M. wrōzy na Helu chrapanie M.*, w Karwi zaś przeciwnie – stopniowe opadanie M. Sych SGKasz 3/109.

(b) Przepowiednie pomyślności: *Dobri rok dlō rēbōków, a lēchi dlō gbūrōw* będzie, gdy o dwunastej godzinie w wigilię Bożego Narodzenia *je cemno na m^hyrzē, a na kraju je widno*, natomiast *na uynie stronē je dobrze – jak na m^hyrzē i na kraju je cemno* Sych SGKasz 3/112.

≈ Według Kaszubów, pracujących na M. i żyjących z M., *morze jest jak pole*: przysł. *Dlō rēbōka morze je tym, co dlō rolnika zemia* NKPP morze 5; przysł. *Morze jak pole. Jim wicyj sę na nim namokniesz, tym wicyj zeźniwisz* NKPP morze 31; przysł. *Pług ziemię orze, a wiatr morze* Rop Mor 26. M. – pole – niebo w zamawianiach 14b, c. W formule baśniowej M. pojawia się wymiennie ze źródłem i zrodzajem K 1 Pieś 296.

✠ Symbolika M. jest ściśle związana z symboliką →wody. M. (podobnie jak woda) jest symbolem dziewczyny 36.

W symbolicznym obrazie utrwalonym w balladzie oraz pieśniach zalotnych i miłosnych M. jest metaforą przestrzeni, która stanowi tło zalotów, aktu miłosnego, *życia* 66. W balladzie o utonięciu kawalera M. jest symbolem domu weselnego i łoża nowożeńców 75. W micie kosmogonicznym jest symbolem *pramaterii* 84, pierwszego z żywiołów 85.

M. jest symbolem tego, co *niewiadome, nieznanne, tajemnicze* 78, 120. Może oznaczać granicę między „tym” a „tamnym” światem, np. 28. Przebywanie na/w M. symbolizuje największe oddalenie, *osamotnienie* człowieka 15A, B, 40, 44, 114, por. kasz. fraz. *pusto jak na morzu / samotnie jak na morzu* Ram Pom 178 i 190, określenie *pustynne morze* Nec Kasz 22. Zanurzenie w M. symbolizuje zapomnienie 77.

M. symbolizuje *niebezpieczeństwo*, błądzenie; dlatego *latarnia morska* jest symbolem drogowskazu ku obszarowi bezpiecznemu, symbolem ratunku, pomocy Folz Zag nr 400; podobną symbolikę ma *gwiazda morska* (Matka Boska jest nazywana *Gwiazdą Morza* Bart Lub 302, *gwiazdą morską, niebieską kotwicą*) 61. Żegluga po M. jest symbolem życia, pełnego niebezpieczeństw i trudności, stąd liczne przysłowia o M. odnoszące się do różnorodnych sytuacji życiowych człowieka, zob. wyżej; por.

określenie: *małżeństwo to jak przystań, w której spotykają się dwa okręty na morzu życia* Sim Księg 75, podob. Fed Żar 73.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Morze jest ojcem rzek.*

Czy jest taki ojciec, co pożyro swoje dzieci? (Morze a rzeki). Folf Zag nr 572.

2 – *Czemu morze je słone? (Bo w nim Pón Bóg wszętkie sledze mocy.)* Folf Zag nr 1363, war.: Sych SGKasz 3/112.

3 – *Co sine bez „sinienia”? (Morze); co czarne, białe, pstre? (Morze).* Wisła 1890/159.

4 – *Ni ziemia, ni morze, chodzić po tym człowiek nie może. (Błoto).* Folf Zag nr 18.

5 – *Jestem w morzu i na lądzie, zapisują mnie w sądzie. (Grunta).* Folf Zag nr 46, war.: LL 1959/3-4/84.

PRZYSŁOWIA

6 – *Bez morze przejść może, bez Dunaj nie dumaj.* NKPP Dunaj 1, nadto war.: LL 1957/3/40, Bart Fol 248.

7 A – *Morze niebezpieczne – jezioro/rzeka (Dunaj/Dunajec/Wisłok), brzeg bezpieczniejsze.*

a. *Po wszętkich morzach plęwól, a utonął na jezorze.* NKPP płynąc 4.

b. *Morze przepłynął, na Wisłoku zginął.* Wit Baj 305, war.: K 8 Krak 261; ... *może na Dunaju zginąć.* NKPP płynąc 4, nadto: NKPP Dunajec 2.

c. *Morze przepłynął, na brzegu utonął.* NKPP morze 42.

7 B – *Na morzu jest niebezpiecznie.*

a. *Kto zna morze, wie, co gorze.* NKPP morze 21, war.: LL 1959/5-6/18.

b. *Z nierównym w wierze nie pływaj na morze.* LL 1959/5-6/18.

c. *Nic puszczaj się na morze, jeśliś roli przywykł.* LL 1964/1-2/145.

8 – a. *I na lądzie i na mōrzu: – Wszędzie bieda, mój Grzegorzu.* K 8 Krak 277.

b. *Sprawiedliwe mienie i w morzu nie zginie.* Wit Baj 312; war.: *Sprawiedliwe miénie (v. nabycie) i na morzu nie zginie.* K 8 Krak 267.

9 – *Na św. Grzegorza/Kazimierza – zima/śnieg idzie/ucieka/zmierza do morza.*

a. *Na św. Grzegorza (12.III) idzie zima do morza.* ZWAK 1882/167, war.: NKPP Grzegorz św. 3, nadto: TN Bychawka 1962, Gaj Rozw 133; *Grzegorza, ucieknie zimo do morza.* LL 1973/4-5/112, *Grzegorza – ucieka śnieg do morza.* LL 1973/4-5/103.

b. *Na świętego Kazimierza (4.III) zima do morza zmierza.* Wisła 1900/462.

ZAMÓWIENIA

10 – *Choroby wysyła się na (czerwone) morze / w morze / za siedem mórz; na góry, lasy, morza.*

a. *Boleśnico! ... Idź na cerwone morze! Tam ci będzie bardzo dobrze.* Kot Zn 288; podob.: ... *wyganiam cię, zły bólu: Z głowy, Z mózgu, Z uszów I z brody – Uciekaj na morskie wody!* Kot Zn 239.

b. [Zamówienie na gwoździec, który zwija człowiekowi włosy:] *Niech idzie Na Cerwone Morze! Na suche korzenie!* Kot Zn 329.

c. [Zażegnywanie choroby białych ludzi:] *Ustępujcie, białe ludzie, od tego chrzestnego Bogumiła ... Tam daleko w morzu jest wielki kamień, tam ruszajcie, tam lećcie, tam pijcie, tam zryjcie!* K 40 MazP 66.

d. [Zamawianie uszczki z oczu:] *Za siedem gór, Za siedem mórz, Za siedem chmur Ustąp!* LL 1973/3/57, war.: Kot Zn 197.

e. [Zamówienie na reumatyzm:] *Idźże ty na góry, na lasy, na morza, doliny.* Kot Las 102.

11 – Choroba ma się rozejść jak woda po morzu.

Já cię łuscko zażegnuję wietrzną, rybiá ... jakás jéno jest na świecie ... zebys się rozchodziła, jak się janieli rozchodzą po Bozych domach, po Bozych kościołach, jak woda po morzu, jak gwiazdy po niebie. ZWAK 1879/54.

12 – Ptasie mleko kipi, gorzejje ['ginie'] w (czerwonym) morzu – urok przepada od zwierząt, ludzi.

[Zamawianie na uroki:] Białe ptasze leciało pod białe niebiosa i kapnęło ptasze mléko w czerwone morze i skipiało, zgorzało i zlizło, nie masz go na świecie, wszelakie uroki złych ludzi przepadli i nie byli, i przepadł tak, by od mego bydła, koni, krów, owiec, świni, wszelakie uroki przepadli, nie byli; jak mléka nie masz na świecie ptasiego, tak by uroków nie było, nie mogło być u mego bydła ani téż czeladnika. ZWAK 1879/114.

13 – Na morzu na (białym) kamieniu spoczywa Matka Boska.

[Zamowa gościca i róży:] Tam na morzu biały kamyk pływa, Najświntsza Matuchniczka na nim spoczywa, do siebie likarzy zazywa. Pęk Bilg 235.

14 – Kamień z morzem / ... zejdzie się – ząb przestanie boleć.

a. [Na ból zębów:] Jak się zejdzie ós z wozem, kamień z morzem, trzcina z błotem, tak ty, zębie, ze krwią boleć przestań. K 52 Br-Pol 438.

b. Jest księżyc na niebie, a dąb na polu i kamień w morzu, jak te trzy przedmioty zejđą się do kupy, wtenczas u narodzonego, ochrzczonego [imię] będą zęby bolały. ZWAK 1880/75.

c. Na niebie miesiąc, a w morzu kamień, w polu zając, w dąbrowie dąb. Jak te towarzysze nie zejđą się z sobą ani objadują, ani wieczierzają, ani południają, tak by moje zęby na wieki nie bolały. ZWAK 1879/111.

MODLITEWKI

15 A – Matka Boska wodzi Jezusa po morzu; na morzu na (białym/siwym/morskim) kamieniu odpoczywa/kłęczą Jezus.

W niedzielę rano słoneczko wschodzi, Najświętsza Panienska swojego Synka za rączkę wodzi ... idzie z Nim na jutrznią ... Z sumy na kropienie, Z kropienia na morze. Na tem morzu biały kamyczek pływa, Na tem kamyczku sam Pan Jezus odpoczywa. Kot Zn 120, war.: Kot Zn 61, 120, 123, 135, 415, 440; ... Z kazania na morze, z morza na biały kamień, Sam Pan Jezus kłeczy na nim. ZWAK 1879/60; ... A z jutrzni do grobu, A z grobu na morze. Na tym morzu siwy kamień ... kłeczy na niem. Kot Zn 438; Najświętsza Panienska pod krzyżem kłeczala i swego Synka za rączkę trzymala ... A z nieszpora do grobu. Nadybala morski kamień, Sam Pan Jezus kłeczal na niem. Kot Zn 479.

15 B – Na morskim kamieniu siedzi Jezus.

Barbareczko święta, zakonniczko Boża! Kto ci wiernie służy, marnie zginąć nie może ... Anieli dzwonili. Duszeczkę do nieba nieśli. Pan Jezus siedział na morskim kamieniu. Święty Piotr, święty Paweł Jak zaczęli żalować kolanek kłeczenia, Święty Krwie rozlania! Kot Zn 421.

16 – Na morzu nie utonie/na wojnie, na łądzie, nie zginie, kto odmawia tę modlitewkę.

Kto te modlitwe bedzie mawioł ... Na wojnie nie zginie, Na morzu nie utonie, Bez Najświętszego Sakramentu nigdy nie umrze! Kot Zn 296, war.: Kot Zn 387; ... Nie zginie na łądzie, Na morzu, Na żadnej przygodzie. Kot Zn 91, Przy śmierci nie zginie, na morzu nie utonie. Kot Zn 129.

17 – Czegoś jest tak dużo, jak w morzu piasku / gwiazd na niebie / liści na drzewie.

Kto tę modlitewke mawiał będzie, Z Bogiem Ojcem w niebie będzie, Choćby miał grzechów jak piasku w morzu, Jak gwiazd na niebie, Jak liści na drzewie. Kot Zn 79; war.: Kto ten list [święty] mój w domie swoim będzie z uszanowaniem trzymał ... gdyby miał grzechów tak jak piasku w morzu i liści na drzewie, darowane mu będzie. Kot Zn 216, MAAE 1908/123; ... co ziarnek piasku w morzu. Kot Zn 459.

KOLEDY

18 – Rybki z morza / morzowe (węgorz) – pokarmem Matki Boskiej i małego Jezusa.

Stoi mi lipeczka, lipeczka zielona, pod tą mi lipeczką wodniczka studzienna. W téj-ci mi wodniczce Maryja umyła ... Na brzeg wystąpiła, Syna porodziła ... A moja matuchno, cóżbyś ty śniadała? A śniadałać-by ja drobne rybki z morza. Wzion siatkę pod pachę ... zarzucił wśród rzeczki [!], ułowił rybeczki. ZWAK 1885/15; war.: ... ja będę śniadała ... rybeczki, synu mój, to wszystko morzowe ... K 26 Maz 57, K 18 Kiel 189; ... zarzucił nasród morza, ułowił węgorza. I zarzucił na rzeczkę, ułowił plecickę (plotkę). ZWAK 1880/102; ... na morze popłynął [mały Jezus] ... Zułowił ci ji rybkę, rybeckę, z morza wypłaccickę. Święt Nadr 74; ... ino się spuszcę do morza, ułowię węgorza. K 5 Krak 235.

19 A – W wodzie z morza Matka Boska kąpie Jezusa.

a. *A pod Jeruzalem nowa szopka była, tam Najświętsza Panna Syna porodziła. Nie miała go w czym umywać, sama i(éj) wodniczka, z morza przyplęnęła. ZWAK 1885/10.*

b. *A gdzież Tego przekąpała, Maryja? Z morzam wodę przeczerpała, swego syna przekąpała, alleluja. K 56 RuśC 63.*

19 B – Z tamtej strony morza/dwora kąpie się / świeci zorza – pojawia się Matka Boska / panna wije trzy/dwa wianeczki.

Z tamtej strony morza kąpała się zorza, wychodzi tam śliczna panna z niebieskiego dworza. TN Korytniki 1984; war.: ... zieleni si zorza, ... Pani ... TN Korytniki 1985; Z tamtej strony dwora świeci jasna zora, tam Maryja przybywała z niebieskiego dwora. Bart Lub 165, war.: TN Dereźnia 1984, TN Korczów 1984, TN Książpol 1984; Z onę stronę morza Rozświeciły zorza. – Powiedzże mi, matko moja, Kędy córka twoja? – W ogródeczku była, Trzy wianeczki wiła. Her Kal 2/12-13.

20 – Z (czerwonego) morza rybacy wylawiają (złoty) pierścień [dla dziewczyny].

A na morzu, na czerwonym rybacy siatki zarzucają. Cóż dobrego załowiono? Złoty pierścień załowiono. Przez ten pierścień woda bieży, pod tą wodą trawa rośnie, po tej trawie chodzą pawie, a te pawie panna pasie. Chod Sp 211; podob. Dziewczyna/chłopiec gubi pierścień w dunaju. →dunaj nr 8A-B.

21 – Dziewczyna płynie przez morze.

Płynie Kasieńka krajem, dunajem Przez morze. Hej, przez morze, Kasieńko zorze, lubię cię. Hej, lelija! Kot Rzesz 218.

PIEŚNI WESELNE

22 – Złota gąska siedzi na morzu na kamieniu i prosi aniołów, by stróżyli ludziom.

Oj, wy, nadobne zoneczki, Oj, lepcie śliczne gąseczki. [Ref.:] Tam na morzu, na kamieniu, Złota gąska siedziała. – Oj, złota gąska siedziała I z siebie piórka zrzuciła ... I do aniołów gadała. Oj, wy anioły, wy z nieba, Stróżycie ludziom jak trzeba. Hol Wea 54.

23 – Dziewczyna siedzi w/na morzu na kamieniu i czesze warkocz.

Na morzu biały kamień siedzi Marysia na niém. Gdzie Marysia siedziała, rusy warkocz cesala. K 16 Lub 244; war.: ... Co jej włosy upadnie, to wodeńka zagarnie. K 16 Lub 185; W tém morzu na kamieniu, tam Kasiunia stojąca rusą kosę czesała. Co z rósy kosy spadnie, to wodeńka zagarnie. Ej płyńcież moje włosy, do mateńki w pokłony. K 16 Lub 155.

24 – Dziewczyna jedzie (z grzecznymi pannami / grzeczną jejmością / damami/królową) za morze.

Kłaniam, kłaniam pani matuleńce w tym dworze ...; nie chować to panny Maryjanny hej w komorze ... Hej, nie chowam moi służeńkowi w komorze ..., wysłałam ją z grzecznymi pannami hej za morze. K 26 Maz 233; war.: ... powędrowała z grzeczną jejmością (z damami) za morze. K 25 Maz 34; ... wyjechała z królową jejmością za morze. K 27 Maz 267, K 26 Maz 115, ... pojechała z królową jejmością za morze. K 26 Maz 133; ... z grzecznymi panami za bystre, za morze. K 27 Maz 191.

25 – Dziewczyna nie wróci (zza morza), aż (ruciany/lawendowy) wianek za morze / przez morze przetrzuci [= stanie się mężatką].

Ni más jej tu, panny Maryjanny w téj nowy kumorze, pojechała z grzecnymi panami za bystre, za morze. A wróc-ze się panno Maryjanno, nie dumaj, przepłynęłaś bystre jezioreńko, przepłynies i Dunaj. Oj nie wrócę, moi służeńkowie, nie wrócę, az-ci swój wianek ruciany za morze przetrzucę. K 27 Maz 191, war.: K 25 Maz 34; ... niżeli swój lawendowy wianek przez morze przetrzucę. Dobrze było mojej matuleńce w karty grać, teraz musi pannę Maryjannę za morze wysyłać. K 26 Maz 233; ... swój wianeczek ruciany za morze przetrzucę ... nauccie ich [siostry] lepszego rozumu niżli mnie. K 26 Maz 133; ... bez morze przetrzucę ... dobrze było ... mnie z młodemi panami poigrać. K 26 Maz 115.

26 – Dziewczyna jest za morzem, przywozi ją ukochany.

Za morzem Marysia, za morzem młodziuchna. Chtóż po nią pojedzie, oj chto nam ją przywiezie? K 16 Lub 238; war.: Tatulo mówi: ja po nią nie pojedę ... Jasińko mówi: ja sam (po nią) pojedę. K 16 Lub 237, war.: Oles Lub 14, K 16 Lub 237, 238.

27 – Chłopiec jedzie (na koniu) za morze / przez morze po ziele dla dziewczyny.

Który mi dostanie trzech zielów z za morza, To ten stanie zé mną do óttarza. Na karym, karzuchnym za morze pojedę, A na siwuchnym trzech zielów dostanę. ZWAK 1878/75; war.: ... a na białym [koniu] przez morze przejadę ... A na cárnym do Marysi z zielem stanę. K 27 Maz 175; ... a na karym ... przez morze przejadę. K 27 Maz 176.

28 – Ptaszek przynosi dziewczynie (sierocie) (liliowy) kwiatek z za morza.

Wieczór nad zachodem słońca stojąca dziewczyna w polu za ogrodem i przyleciał do niej ze za morza ptaszek i prziniósł jej prziniósł lilijowy kwiatek. LL 1959/1-2/77, war.: Kam Pom 103, Biel Kasz nr 58A, B [pieśń weselna dla sieroty]; ... Przyleciał do niej z za morza ptaszeczek ... Pytam ci się ... lilijowy kwiecie, jeśli jeszcze żyje braciszek na świecie. K 40 MazP 210, ... cyli żyje matula/ojciec. K 26 Maz 240; ... mateczka. K 40 MazP 209.

29 – Wianek dziewczyny przepływa przez morze.

Lepsy twój [córusi] wianek i cnota niż jego konik od złota. Bo twój wianeczek przez morze przepłynie, a jego konik na wojence zginie. Już twój wianeczek przepłynął, jego koniczek już zginął. K 26 Maz 245.

30 – Dwa serca złączone/zamknięte / wianek zamknięty, klucz rzucony w morze [= młodzi połączyli się na zawsze].

W zielonym gajku skowroneczek nuci, już ci sie, dziewczyno, paniństwo nie wróci. Nie wróci, nie wróci i wrócić nie może. Dwa serca złączone, klucz rzucony w morze. TN Rachanie 1978, war.: LL 1960/2-3/43, Krzyż Kuj 1/110, 111, Folk Łódz 47, Oles Lub 37, TN Glusk 1988, TN Wólka Husińska 1980, TN Susiec 1975, Płat Krak 408; ... Klucz wrzucony w morze, któż go dostać może. Płat Krak 407; ... Klucz rzucony w morze, wydobyć go trudno a tobie, dziewczyno, do kochania nudno. Ol Podl 66, ... Wrzucony klucz w morze, Nikt nas nie rozłączy, Tylko ty, o Boże! Pieś Śl 1/123; ... któż mi go dostanie z morza głębokigo. Nik go nie dostanie i dostaj [!] nie może, dwa serca złączone, kluc wrzucony w morze. Stoin Żyw 357; ... dwa serca złączy ksiądz i wrzuci klucz w morze. Folk Łódz 69; Dwa serca złączone, klucz rzucony w morze, nik nos nie rozłączy, tylko Ty, mój Boże. Stoin Żyw 356; Serce zamknięte – klucz rzucony w morze ... K 20 Rad 162; [Ksiądz:] Wianka ci nie wróce, i nie daj, Boże. Twój wianek zamknięty, klucz wrzucony w morze. TN Jacnia 1965, war.: Biel Kasz nr 48.

31 – Dziewczyna wpada w morze (łapiąc kąpiące się słońce), prosi rodziców o ratunek.

W niedziele raniusiejko kąpało się słońce. Marysia go łapała, sama w morzejko wpadła, prosiła ratunek: – Ratuszku! – Już ja cie nie zratuje, bo mama nie zgrontuje, bo morze szeroczeńkie, do tego głęboczeńkie. TN Nedeżów 1977.

32 – Żeglarz żegluguje do dziewczyny przez morze / do morza i tonie.

Na Podolu sadecek ... W tym sadecku domecek ... W tym domecku nikogoj, tylko jedna panienka, co wygląda z okienka. I ur-zała żeglarza, co żegluguje do morza, jak go wicher zawionął, tak żeglarczyk utonął. K 21 Rad 23; war.: ... Ujechała na morze, żeglują tam żeglarze ... K 40 MazP 199; ... Zapal świece albo dwie, bo żeglarczyk utonie. Świece wiatem zawionął

i zeglarczyk utonął. K 25 Maz 43; ... *I zegluję i tonię. Woła: panno, ratuj mnie! A jakże cie ratować, będą ludzi skalować.* K 21 Rad 22; ... *wyglądała Jasieńka. Jaś na morzu zegluję. Na Kasieńkę wskazuje. Oj, zły ojciec i zła mać nie chcieli mnie za mąż dać.* K 48 Ta-Rz 149, ... *Jaś na morzu zegluję, sama nie wiem, cy zyje.* K 25 Maz 42.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

33 – *Ile/siła kropli/kropek/piasku w morzu, tyle a. szacunku/miłości/przywiązania chłopca do dziewczyny, b. pozdrowień, c. spojrzeń chłopca ku dziewczynie, d. obtudy w dziewczynie, fałszywości w chłopaku, e. łez zdradzonej dziewczyny, f. biedy dla [fałszywego?] chłopaka.*

a. *Ile kropek w morzu, Ile gwiazd na niebie, Tyle mam szacunku, Panienko, do Ciebie.* Rog Śląsk 119, war.: *Pieś Śl 1/300, Lom Śląsk 397; Siła kropli ... jasnych ... żadnej tak nie Kocham, jak dziewczyno Ciebie.* K 27 Maz 337; *Ile piasku ... ile gwiazd ... Tyle mam miłości, Kochanko do Ciebie.* Lom Śląsk 382, Rog Śląsk 143, *Pieś Śl 1/386; Siła piasku ...* K 46 Ka-S 182; ... *tyła przywiązania mam mała do Ciebie.* K 12 Poz 226.

b. *Ile piasku w morzu a liści na drzewie – tyle ja posyłam [posyłam] pozdrowień do Ciebie.* Lud 1907/45; war.: ... *i kwiatów na łące zasylam ci, Jędrus, słowa miłujące.* LL 1972/1/53.

c. *K'elo v morzu pásku, a v leśe cetyny, Telo razi požrem do mojej dzyvcyny.* MAAE 1898/74; podob. *Gdybym miał serc tyle, Piasku w morzu, Kłóskóv w zbozu, Jest ile, Wszystkie-ć te polecę, Kontent z tego, Ze cię sobie Przynęcę.* Her Kal 2/53; podob. *Nie ma na morzu tyła rybeczek, Wielu mi razy dała usteczek.* *Pieś Śl 2/389.*

d. *Ile piasku w morzu, ile gwiazd na niebie, tyle jest obtudy, dziewczyno, u Ciebie.* K 6 Krak 454, ... *a dziurek w przetaku, tyle fałszywości jest w każdym chłopaku.* *Plat Krak 197.*

e. *Siła piosku w morzu, tyła gwiazd na niebie, tyła łez w mych oczach, boś mię zdradzca, zdradził.* K 12 Poz 226.

f. [Dziewczyna życzy chłopakowi:] *Ja mu życzę tyle biedy, Ile w morzu kropel wody ...* Kot Rzesz 202, war.: *TN Wólka Husińska 1980, Plat Krak 660.*

34 – *Dziewczyna piękniejsza niż w morzu woda; woda w morzu perły wyrzuca.*

Dziwczę ... jeszcze piękniejsza niż w morzu wody. Bo w morzu woda perła wyrzuca, a w sercu moim żal mi dokucza. *Biel Kasz nr 351A; war.: ... się mieniła jak morska woda. A morska woda perły wyrzuca.* *Biel Kasz nr 351B; ... dziewczyna jek jegoda ...* *Stef WarmP6 1/92, nadto war.: Biel Kasz nr 351.*

35 – *Choćby chłopców było tak wielu jak na morzu piany/piasku/kamienia/trzciny/wody żaden nie będzie jak zmarły ukochany.*

Prowadzo, prowadzo [konia], żałobo nakryto, już mego Janeczka na wojnie zabito ... Żeby was tu było jak na morzu piany, żaden mi nie taki jak mój Jaś kochany. *TN Jacnia 1964, war.: K 48 Ta-Rz 166, Kot Rzesz 342; MAAE 1908/200, Pieś Śl 2/29, Plat Krak 295, Stoin Żyw 78; ... jak na morzu piany ... jak na morzu trzciny.* *K 21 Rad 66, K 1 Pieś 268; Żyby was ty było jak na morzu czciny, ni ma ji ni bedzi jak mój Jaś pućciwy.* *TN Kawęczyn 1964, ... jak na morzu ćciny ... jak na morzu piásku ...* *MAAE 1908/177; ... jak w morzu kamienia.* *K 2 San 157; Choćbym wybierała jak na morzu wody, Jużci nie wybierę jak mój Jasiul młody.* *ZWAK 1878/87, war.: Stef WarmP6 2/24, nadto war.: Biel Kasz nr 123.*

36 – *Wianek dziewczyny kwitnie jak piana/trzcina na morzu.*

Dana moja, dana, jesce já se panna, Mój wianeczek kwitnie, jak na morzu piana. Bo na morzu piana kwitnie i bieleje, mój wianek zielony jesce zielensje. *ZWAK 1880/173, war.: K 18 Kiel 101; ... Jak na morzu piana, Já na stáwie ćcina – Jesce já se jesce Poćciwá dziewczyna.* *ZWAK 1891/92; ... Jak na wiśle piana, jak na morzu trzcina, ...* *K 6 Krak 428.*

37 – *Na morzu powstała fala – zakochana dziewczyna cierpi.*

Oj fala, fala na morzu powstała, a bodaj jam była kochania nie znała. *ZWAK 1882/123, war.: ZWAK 1884/75, ZWAK 1878/72, K 39 Pom 174, K 12 Poz 217, K 41 Maz 55.*

38 A – *Nad brzegiem morza dziewczyna rozpacza; rzuca się w morze.*

a. *Nad brzegiem siniego morza, gdzie strumyk do wody wpada, tam siedzi młoda dziewczyna i tak sobie opowiada. Chodziłeś ty do mnie roczek, a teraz chodzić przestałeś,*

twe serce inna zabrała, a o mnie już zapomniałeś ... Rzuć się w głęboką wodę, tak mnie na wierzch wyrzuci, gdy pójdziesz do jinnej panny, prawda cię o mnie zasmuci. TN Bronowice 1988.

b. *Pójdę ja, pójdę nad brzegiem morza, wodzie falującej przypatrze się, a gdy mi będzie pogoda sprzyjać, to w falach morskich wykąpie się/...wiatr silny zawiał, ona zadrżała i w fale morskie rzuciła się ... nie będę więcej ludziom przeszkadzać, nie będę Janku kochała cię.* TN Babin 1988; podob. *Nad brzegiem morza dziewczyna stała w bijące fale patrzyła w dal, wiatr włosy rozwiał i cała drżała, w oczach miała łzy, a w sercu żal.* TN Kielczewice 1978.

38 B – Dziewczyna siedzi na kamieniu na morzu i płacze.

A na morzu modry kamień, Siedziało tam dziewce na nim. I siedziało, i płakało, Na rodzice narzekało ... ze starym mnie żenić chcecie. K 40 MazP 341.

39 – Lepiej skoczyć w morze niż zakochać się nieszczęśliwie.

a. *Wolałabym w to morze zaskoczyć, Niżeli się z huzarem obaczyć.* Pieś Śl 1/104.

b. *Lepiej się utopić W tej morskiej głębinie, Niżeli się zakochać W niestałej dziewczynie.* Pieś Śl 2/578.

40 – Dziewczyna tuła się jak na morzu łabędź.

A moj Jasienieczku, dajże o mnie pamięć, niech ja się nie tułam jak na morzu łabędź. Łabędź morzem płynie, na łądzie odpocznie, a ja, sieroteczka, ja nie wiem co pocznę. K 41 Maz 79.

41 – W gaiczku na morzu zakochani sprawują rybki.

[Chłopiec chce dać dziewczynie rybki; musi ona wsiąść z nim do czółna.] *A kieniz my będziemy te pyszne rybki gotować? Jest na morzu gajeczek, w tym gajeczku zameczek. I tam ci my będziemy te pyszne rybki sprawować.* K 40 MazP 330.

42 – Dziewczyna kąpie się w morzu, chłopiec zajmuje jej koniki.

Kąpała się Kasia w morzu, pasła koniki we zbożu. Jechał Jasiunio z kościoła, zabrał koniki do dwora. Kasia z morza wyskoczyła, dwa talary wyrzuciła ... Nie chciał Jasio talary brać, wolał z Kasią nockę przespać ... Ja kawaler z konikami, a ty wdowa z dzieciątkami. K 16 Lub 283, war.: Kam Pom 115, 159, 283, 286, Stef WarmPś 1/138, K 40 MazP 329, K 12 Poz 185, 187, K 4 Kuj 102, Krzyż Kuj 1/245, K 25 Maz 90, 91, K 26 Maz 265, K 27 Maz 306-308, K 28 Maz 271, K 41 Maz 70, 196, 448, K 23 Kal 140, K 46 Ka-S 121, K 22 Łęcz 120, K 18 Kiel 165, 166, K 21 Rad 39, 39, Chm Lub 80, TN Wola Przybysławska 1980, TN Dzierzkowice-Zastawie 1988, TN Sulów 1978, K 2 San 133, K 6 Krak 158, ZWAK 1886/282, Płat Krak 77, Pieś Śl 1/488-490, Pieś Śl 2/680, K 48 Ta-Rz 136, 137, Kot Zn 409, K 50 Sa-Kr 100-102, MAAE 1908/191, LL 1964/1-2/55; ... *Pasła wołoski we zbożu. Święt Nadr 201; Chodziła Kasia przy morzu ... Pieś Śl 2/678, ... A krówki miała we zbożu. Pieś Śl 2/679; ... a kóniki w pańskim zbożu. Krzyż Kuj 1/246; ... a Jasinek siedział w zbożu. Krzyż Kuj 1/246, nadto war.: Biel Kasz nr 356.*

43 – Gdy ukochany nie przychodzi, dziewczyna myśli, że żeglarze/siciarze/flisarze wzięli go na morze / za morze.

Śliczne gwoździki, piękne tulipany, gdziez mi sie obraca, mój Jasio kochany? Cy mi go wzięli żeglarze na morze? ze sie moje serce utulić nie moze. K 6 Krak 145, war.: Kam Pom 279, K 12 Poz 123, Udz Krak 128, MAAE 1908/192; ... *cy mi cie siciarze porwali za morze.* K 6 Krak 146, war.: K 3 Kuj 307, K 25 Maz 56, LL 1972/1/55, Pieś Śl 1/60, 353, 354, Pieś Śl 2/504; ... *żeglarze zajęli na morze.* K 57 RuśC 1143; ... *wzięli żeglarze za morze ...* K 40 MazP 289; ... *zeglárze na morze ... ptáskowie do góry ... pod niebiesy chmury?* Święt Nadr 221, Pieś Śl 2/504; ... *wzięli flisarze za morze.* K 40 MazP 255; ... *rybacy na m^orze.* Krzyż Kuj 1/208; ... *malorze wzięni go za morze.* Płat Krak 210.

44 – Żeglujże, żeglarzu, całą nockę po morzu.

Oj, żeglujże, żeglarzu, całą nockę po morzu ... Jakże ja mam zeglować, kiej nadchodzi cenna noc ... Zapal świeczkę albo dwie, przyżeglujże ty do mnie ... Jak zżegluj do c-iebie, pocaluje ja ciebie. Biel Kasz nr 278B, war.: Biel Kasz nr 278.

45 – Chłopiec każe koniowi przepłynąć przez morze; razem toną.

Koniczku siwy, Pokaż mi dziwy, Przepłyn bez morze, Nie zmaczaj grzywy! Teraz byś mi kazał Bez morze płynąć. Jak już nie mogę Nózkami grzynąć! Pieś Śl 2/118, war.: Pieś Śl 2/119;

... Konik popłynął Aż na postrzodek, Dalej nie może, Idzie na spodek. Jaś z konia zskoczył
... I wroz z konikiem Życiem przyplacił. Pieś Śl 2/72.

46 – Dziewczyna idzie za ukochanym za morze.

a. A moją Marysiu, pódź ze mną za morze, Bo cie moje serce ^uopuścić ni może.
ZWAK 1891/108.

b. A ja za kochaniem pojedę za morze. Hej, cy ja pseptynę, ej, cy ja utone, już cię
za kochania nigdy nie pokinę (nie porzucę). K 42 Maz 222.

c. Oj dajże mnie, mój Boże, da dajże mnie za morze, a z morza na Podole, da tam
kochanie moje. K 2 San 215.

d. Kiećby jo wiedziała, kaj mój miły orze, Szłaby jo do niego choćby i bez morze. Pieś
Śl 2/463; war.: ... Choć przez całe morze ... Pieś Śl 2/610; ... Bez czerwone morze ... Pieś Śl 1/349.

e. Pójdę łądem aż na morze, można mi Bóg dopomoże, Że cię znajdę choć za morzem,
serce ci moje otworzę ... Że nie masz dla mnie milejszej. Pieś Śl 1/365.

47 – Dziewczyna jedzie po ciało ukochanego przez szerokie morze.

Zaprzęgajcie koni do czarnej kolasy, Pojadę po niego, choćby jechać trzeba Przez góry
i lasy. Przez góry i lasy, przez szerokie morza Pojadę i ciało jego w naszej wiosce Przy
kościółku złożyć. Pieś Śl 1/373, podob.: Pieś Śl 2/35.

48 – Morze jest zastawione wiankiem dziewczyny.

A Boże mój, Boże, Na cóżem ja przyszła, Kiej moim wianeczkiem Zastawiona Wisła.
Zastawiona Wisła, Zastawione morze, Na coch to ja przyszła Mocny, miły Boże. ZWAK
1886/281, war.: K 6 Krak 47, K 19 Kiel 22.

49 – Wianek dziewczyny wpadł do morza, do dunaju.

a. Iżeś swawolny młodzieniec, Zdjąłbyś mi z mej głowicki wieniec. A tyś mi go sama
dała, Do Dunaju go wrzuciła, Ej do Dunaju za morze, Któż ci, ma kochanko, pomoże. Pieś
Śl 2/728; war.: ... ej, nie ukrod, do dunaju tobie wpod, do dunaju, do morza, już ci teraz, ma
kochanko. nic nie pomoże ... do dunaju, do rzyki, już nie dobandziesz na wieki. LL 1958/2-3/57;
... z dunaja popłynął na morze, któz cie teraz, moja luba, wspomozę. Stoin Żyw 186.

b. Wieziemy, wieziemy, ale już niecały [wianeczek]. Po dwa fijołeczki, drobne gałą-
zeczki Z niego obleciały. Leciły, leciały, do morza wpadały. Przypatrzcie się, chłopcy, dana
moja dana, Jak panny płakały. Kot Rzesz 314.

c. A wyleciał ptak z goja, Wziął wianeczek z jawora. O jużci, ty dziewucho, Musisz
być moją. Poleciał z nim nad morze, Puszczal wianek do morza. Spomnij sobie, coś mi mówił
W tój nowój komorze. Rog Śląsk 138, Pieś Śl 1/385.

d. Jak ci nám stulą ręce związali, My rzewnie zapłakali ..., Ach Boże! Boże! gdzie
mój wiánecek! Juzem go postrádała. Juz go rzucili I utopili, Gdzieś na głębokie morze: Ani
go ryba, ani go ludzie, Nik go tam dostać nie może! Święt Nadr 190.

e. Szyfárze, szyfárze, Na szyfy ['statki'] siádejcie, A mojigo wianeczka Po morzu
hłedejcie. ZWAK 1885/205.

f. Jeszcze nie zagasła wieczorowa zorza, już mój wianeczek dopłynął do morza. Pytaj
się rybakow, dla Boga żywego, czyli nie widzieli wianeczka mojego? Chod Śp 204.

50 – Chłopiec rzuca chusteczkę, pierścionek od dziewczyny na postrzodek morza i idzie na wojnę.

To chustecko [dalej: piestronek] coś mi dała, ja ji nosić nie bydo, rzuca ja jo na postrzodek
morza, a sam do wojny pójdo. K 6 Krak 179; war.: ... Jekém jechoł bez to czorne morze, Na
poszrodkum go wpuszczuł. Stef WarmP4 1/111.

51 – Odrzucony zalotnik chce iść za czerwone morze.

A jak mi jej [dziewczyny] nie dacie, to se ją trzymajcie, Każcie se ją namalować. A ja
sobie pójdę za czerwone morze, Tam będę wojować. Kot Rzesz 415.

PRZYŚPIEWKI

52 – Po morzu, po Wiśle pływają łabędzie/cyraneczka/karasie/galary – młodzi zalecają się / kochają się.

a. Po morzu, po Wiśle, Pływają łabędzie. Która panna piękna, Żoną moją będzie.
ZWAK 1886/315.

b. *Po morzu, po Wiśle pływa céraneczka, pływa, pływa miejska panna, moja kochaneczka.* K 12 Poz 154.

c. *Po morzu, po Wiśle, Pływają karasie, Kiedy jeden kocha, To drugiemu zasię!* ZWAK 1886/315.

d. *Po Wiśle, po morzu, pływają galary, Lepsy młody wdowiec niz kawalér stary.* ZWAK 1880/169.

PIEŚNI ŻARTOBLIWE

53 – *Chłpiec każe dziewczynie uścielić/pościelić łóżko wśród morza (bystrego/głębokiego/szerokiego/czarnego) [formuła niemożliwości].*

Jać nici naprzędę z deszczyku drobnego, ty mnie łóżko uściel wśród morza bystrego. – Jać łóżko uścielę wśród morza bystrego, ty się na nim połóż, nie dotykaj się go. Chod Śp 225, war.: TN Jacnia 1964, K 6 Krak 149, ... *pośrodku morza głębokiego ...* TN 72 Jacnia 1966, ... *wśród morza carnego ... ty mi Jasia przeproś, nie gadaj do niego.* K 25 Maz 149, *Ty mi łóżko pościelisz na szerokiem morzu Po mojej woli ... Ty do niego dojedziesz na młyńskim kamieniu.* ZWAK 1886/298.

54 – *Igła wpadła do morza, zabiła niedźwiedzia; kurà/świnia/siekierka pływa po morzu (na kamieniu) [formuły niemożliwości].*

a. *Wpadła igła do morza, Zabiła niedźwiedzia.* ZWAK 1880/222, war.: Kam Pom 112, K 6 Krak 220, K 21 Rad 83, Płat Krak 628, *Poszła igła ...* ZWAK 1878/118; podob. *Poszła kotka do morza i przyniosła śledzia; poszło szydło do boru, wykuło niedźwiedzia.* K 26 Maz 307; ... *Szydło w morze skoczyło, zabiło niedźwiedzia.* Her Kal 2/16.

b. *W wilię wstępnej środy świnia róg złamała, kura siedząc na kamieniu po morzu pływała.* K 26 Maz 307, war.: ... *świnia po morzu po kamieniu płowała.* TN Kawęczyn 1964.

c. *Siekierka się rozigrała, morze przepłynęła, a biednà zaś magiereczka z piórkiem utonęła.* K 48 Ta-Rz 200.

55 – *Niewierna żona/dziewczyna posyła męża/zalotnika do morza / za (czerwone) morze.*

a. *Posłałam Grzegorza po wodę do morza, Grzegorz mi się nie wrócił, wniwecz mi się obrócił.* K 46 Ka-S 298.

b. *Da, śpiewam i płacę, ciesę się jak mogę, bo swoje kochanie wyprawiałam w drogę. Wyprawiałam w drogę za cęrwone morze, jak mi się nie wróci, mój ty mocny Boze. Za cęrwone morze, za pruską granicę, Jak mi się nie wróci, inzego się ch(w)ycę.* ZWAK 1880/174; podob. anegdota Krz PBL nr 1360C.

PIEŚNI NARODOWOŚCIOWE

56 – *Na czerwone morze trzeba wygnać Niemców.*

Wignać Mjémca, wignać Mjémca na czerwone morze! néchaj on na chleb zarobi, pazurami orze! Kam Pom 68, war.: Biel Kasz nr 158A.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

57 – *Wojaczkowie/rekruciki/Polacéniki maszerują / są gnani przez/na/za czerwone/czarne/szerokie morze.*

a. *Dziękuję wom, mamuliczko, niech wom Bóg pomoże, bo już musze maszerować bez czerwone morze. A jak przyszli na te morze, gwery pociepałi i tak sobie wojaczkowie na śmierć odprosieli.* LL 1958/2-3/69, war.: *Zostań z Bogiem, ma kochanko ... Jak za morze przepłynęli I na brzegu stanęli, Tam się wszyscy wojaczkowie Na śmierć przeprosili.* Rog Śląsk 16, Lom Śląsk 377, K 40 MazP 394 i 395, K 39 Pom 206, *namilsa ... za cerwone morze.* K 40 MazP 394.

b. *I zagnali rekrucików na Czerwone morze, ni zajechać, ni dopłynąć do nich nikt nie może ... leci siwa ziziuleńka [kukułka] ... kołaci sie kołaci wszystko nad wodami.* K 25 Maz 122; war.: *A wysłi te rekruciki za cęrwone morze ...* K 21 Rad 68; ... *za czerwone morze ... Kot Las 173; Zagnali Polacéniki za to Carne Morze, stamtąd zaden Polacéniek powrócić nie może.* K 41 Maz 484, LL 1961/4-6/61, Stef WarmPś 3/130; ... *aż za Carne Morze ...* K 27 Maz 338; *A maszeruj, że maszeruj aż nad Czarne Morze ...* Folk Łodz 160; ... *za te czarne morze, ni przejechać, ni przepłynąć zaden z nas nie może. Zagnali nas młodych chłopców za te czarne*

rzeki, nie uwidzisz, nie usłyszysz z Polszczyzny ptaszeczki. TN Ossówka 1967; war.: ... zagnali, zapędzili za szerokie morze ... za głęboki dunaj, już niejednen to chłopczyzna o domu nie duma. TN Palecznica 1988; *I wybrali, i pognali Az za Czarne Morze, Tam ci ojciec ani matka Dojechać nie może.* Dek Sier 242.

PIEŚNI RYBACKIE

58 – *Rybacy na morze!*

Dz-is'o wesele, witro precz muszę, k^uemuż ostawię m^ueją Anuszę. Rébocé na m^uerze pòcz-i sę rébé, b^ue rébé nie roscą k^uel nas jak grzébé. Biel Kasz nr 656D, war.: Biel Kasz nr 656.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

59 – *W morzu tonie okręt, ludzie giną, tracą majątek.*

a. *Morskie okręta, parowce, stłuczone, Tysiące wojska w morzu zatopione ... I na dnie morskim z światem się rozstają, „Ratuj nas, Matko!” – do Ciebie wołają.* Nyr Kar 150.

b. [o „Titaniku”:] *Proszę, teraz posłuchajcie, jak z okrętem stał się cud: Padł ofiarą na dnie morza, gdy uderzył się o lód ... Gdy kotwice pospuszczano, w pełnym morzu okręt był, Niczego nie brakowało, szczęśliw, wesół każdy był. ... A o Bogu nikt nie wspomniął ... Boża ręka sterem była na głębinach morskich ...* Nyr Kar 343.

c. [W czasie wojny:] *Miasta fortece i morskie okręty W gruz obrócone i w morskie zamęty. Ież to ludzi w nurtach morskich ginie, Co snem wieczności tam w obcej krainie, Tak marnie ginąc, zegnają się z światem.* LL 1974/1/37.

PIEŚNI RELIGIJNE

60 – *Niebo, słońce, miesiąc, gwiazdy, ... morze są jasne, gdy idzie Matka Boska.*

[Pieśń o Matce Boskiej, chroniąca od nieszczęścia:] *Sła Najświętszą Panna, siedmiu janiółów má. Piérwszy janiół pedziál: jakie niebo jasne ... Drugi ... jakie słońce jasne ... Trzeci ... jaki miesiąc jasny ... Cwárty ... jakie gwiazdy jasne ... Siódmy ... jakie morze jasne. Jesce ty jaśniejszą, panno przenajświętszą.* ZWAK 1879/60.

61 – *Ląd i morze słuchają Matki Boskiej.*

[Pieśń żeglarska o Najświętszej Pannie:] *O której berła ląd i morze słucha, jedyna moja po Bogu otucha, O Gwiazdo morska, o święta Dziewico, nadzieji moich niebieska kotwico.* K 23 Kal 244; war.: *Ty, której berła ląd i morze słucha.* Kal Lim 26.

62 – *Morze płacze po śmierci Jezusa.*

Płaczcie zatopy, płaczcie morskie wały, płaczcie i wyspy, płaczcie morskie skały. Płaczcie! Umarł Pan, który was fundował ... Płaczcie i ryby, i wielorybowie, płaczcie syreny, płaczcie delfinowie; płaczcie pod wodą niepojęte dziwy, umarł Pan a wasz Stworzyciel prawdziwy. K 20 Rad 103, podob. Her Kal 2/157, K 23 Kal 81, TN Lubcze 1978.

63 – *Niebo, ziemia, świat i morze oddają cześć Bogu.*

a. [Na Boże Ciało:] *Niebo, ziemia, świat i morze, i co tylko w was być może, jak najgłębiej upadajcie pokłon Panu z nami dajcie.* K 28 Maz 90.

b. *Już nam jest godzina, wielka to nowina, Stwórcę świata porodzić, Ten nas ma z Bogiem zgodzić. Choć pałac ubogi, ale klejnot drogi; niebo, ziemia i morze ogarnąć go nie może.* K 23 Kal 55.

c. *Co spod ziemi wynika, co nad ziemią wylatuje, co w rzekach i w morzu pływa, niechaj tę pieśń ze mną śpiewa: Boże kocham Cię.* K 22 Łęcz 34.

64 – *Morze wody nie zmniejszy mąk duszy cierpiącej w piekle.*

a. *A kiedy przyszły te ostatnie gody, syn ojca prosi o kropelkę wody. Choćbym ci, synu, dał i całe morze, twoja dusza w piekle, nic jój nie pomoże.* K 6 Krak 232, war.: Biel Kasz nr 80, K 25 Maz 162, ZWAK 1880/86 Kiel., K 21 Rad 93, K 17 Lub 11.

b. *A Łazarzu, bracie mój, tak się ty nade mną [duszą bogacza] zmiłuj, zmocz palec w morzu owem i puść na rozpalony język mój. Choćbym ci puścił całe morze, już twoji duszy to nie pomoże.* K 50 Sa-Kr 378, war.: Stef WarmP6 2/91, Biel Kasz nr 81, K 40 MazP 569-570, K 9 Poz 269-271, Nyr Kar 56.

65 – *Na morzu na kamieniu królewna czeka na śmierć.*

[Pieśń o św. Jerzym:] *Jest na morzu modry kenień, klęcała królewna na nim. Haleluja! Cemu ty, królewno, klęcys, cemu bystrą wodę smęcys (męcisz). Cekał smoka okrutnego, mam otrzymać śmierć od niego. K 40 MazP 385; por. Wywieźciez go [smoka] na te góry, bandę miały morskie wróny. Morskie wróny, morskie kanie, psom i wilkom się dostanie. K 26 Maz 344.*

BALLADY

66 – *Na morzu na kamieniu / w bursztynowej wodzie a. dziewczyna będzie pracować/koszule/chusty, gdy powędruje z kochankiem (na wojenkę); b. kochankowie będą odpoczywać; c. okrywać się trzcina z morza [= akt miłosny].*

a. *Kanżbyś ich [koszule], dziewucho, Kanżbyś ich pierała? Jest na morzu kamień, Kijaneczka na nim, Tam bych ich pierała. ZWAK 1885/225, war.: K 28 Maz 304, K 26 Maz 293, K 1 Pieś 278, Pieś Śl 2/252; ... jest przy morzu kamień ... Pieś Śl 1/223; ... chustk-i ... ^uu króla w ^oogrodze w burszt-inowé ^oodze w tak dalek^em krajinie. Biel Kasz nr 125D.*

b. *Gdzież będziem spoczywać ... na wojence daleczkiej? Jest przy morzu kamień, odpoczniemy na nim ... ułowiemy rybkę, włożym ją w kolibkę. K 1 Pieś 271.*

c. *Gdy powędrujemy, czém się nakryjemy? Jest na morzu trzcina, pacholska pierzyna. Gdy powędrujemy, gdzie się opluczemy? Jest na morzu kamień, kijaneczka na nim. K 40 MazP 433; war.: Jest nã morzu trzcina, to nãsa pierzyna. Gdy spowędrujemy, co my jeść będziemy? Jest nã morzu pawã (paw?) to nãsa potrãwã. K 40 MazP 434, K 1 Pieś 270, Kam Pom 262, Kot Rzesz 107 (kolęda), nadto war.: Biel Kasz nr 125 (pieśń żołnierska), podob. Biel Kasz nr 383.*

67 – *W gajczku na morzu król zaleca się do dziewczyny.*

Tam na morzu gajczek, na tym gajczku grądziczek. Tam chodziła śliczna krakowianka i białe kwiatki zrywała. [Król się do niej zaleca.] K 28 Maz 226 (jako ballada weselna), war.: Biel Kasz nr 97, zob. SFP Krz 187 „Krakowianka, król i kat”.

68 – *Dziewczyna siedzi na morzu na kamieniu i rozplata warkocz [= spodziewa się dziecka; rozstaje się z kochankiem].*

a. *A na morzu leży kamień, siedziała tam Kasia na nim. I siedziała, i płakała, swój warkoczek rozpletła. [Spodziewa się dziecka.] K 40 MazP 531.*

b. *A na morzu biały kamień. Przyńdzie nam się rozstać na nim ... cięży mnie z twym wionyszkiem niżli tobie z dzieciątyszkim. K 41 Maz 82, war.: ZWAK 1882/114.*

69 – *Kochankowie wędrują przez zielone morze / pod czerwone morze / ku czerwonemu morzu / do morza czarnego / na głębokie morze.*

a. *Wędrowała Kasia, wędrował i Jasiak, wędrowali oboje przez cisowy laszek. I przywędrowali pod czerwone morze, ona siadła na kamieniu, on na zgnilej kłodzie. K 1 Pieś 55; war.: ... wędrowali ... Bez cisowy laszek, bez zielone morze ... ZWAK 1880/214; Jak przywędrowali na głębokie morze, Przepłyn więc, kochanko ... Nic ci nie pomoże. Pieś Śl 2/16; ... Na czerwone morze ... Rzucił ją ten szelma W ten Dunaj głęboczki. Pieś Śl 1/16; Jak zawędrowali K' czerwonemu morzu: Teraz się ty, Kasinko, Masz wrócić do domu. Rog Śląsk 81, Pieś Śl 1/15.*

b. *Przyjechali wony do morza czarnego, przemówiło słówko jedno do drugiego: Czy cie mam, Kasiuniu, na to (!) dunaj zrucieć, czy cie do matusi bez koszulki puścić. K 50 Sa-Kr 226, nadto war. tekstu: Biel Kasz nr 105.*

70 – *Kochanek wrzuca dziewczynę w morze.*

Naści, Jasiu, naści sto złotych czerwonych, kupmy sobie kupmy sześć koników wronych [dalej: kamienice, szybowany wózek]. Coś od matki miała i to nie pomoże, musisz ty, Kasieńku, zgruntować te morze. K 1 Pieś 37, (w większości wariantów: →dunaj nr 38, 39), war.: Biel Kasz nr 105.

71 – *Matka wrzuca nieślubne dziecko do morza.*

a. *Chodzi Elżunia po łączce, Nosi dzieciątko na rączce, A tak go długo nosiła, Aż go do morza wrzuciła. Pieś Śl 2/51, (w większości war.: →dunaj nr 43, →woda nr 190A, B), war.: Biel Kasz nr 85.*

b. Z niego [ukochanego] miecz wyjęna [panna], sama się przebiła, a to małe pacholátko na morze puściła. „A pływajże. pływaj po bystrém jezierce, nie uznatoś ojca twego, nie uznaj macierze.” K 1 Pieś 140, war.: Biel Kasz nr 102.

72 A – Ojciec topi w morzu córkę, która straciła cnotę.

Z dragonem [dziewczyna] gadała. Złoty pierścionek zamieniła i wianek sprzedała. Ojciec córkę karał i w morzu utopił, i pożałował ojciec, kazał szukać córki. ZWAK 1879/207.

72 B – Dziewczyna, która straciła cnotę, tonie w morzu; ojciec, matka, brat, ukochany nie chcą jej ratować.

Płynie Kaśka, płynie po bystrym jezierce ... Ojculku, ratujcie, bu juz ja utone! Zartowałaś (Kaśka) z (zołnierzami), zartujze z rybkami. O Boze mój, Boze, nie chce mię (nikt) retować, bodaj ja tu musę w tym morzu obnocować. K 40 MazP 370.

73 – Kat wrzuca w dunaj/morze dziewczynę, która nie chciała być jego żoną; panna wypływa – zwycięża morze.

Nie (miałam) być królową, teraz musę katową. I ujął ją zä boki, wrzucił w dunaj głęboki ... I ona przepłynęła i na ląd wyskoczyła: dzięki (Bogu), Bogu wszechmocnemu, co morze zwyciężyła. K 40 MazP 380, war.: Biel Kasz nr 97.

74 – Zazdrosna dziewczyna wrzuca swą siostrę w morze.

[Żołnierze chcą się ożenić z siostrą zazdrosnej dziewczyny.] Och siostró, siostró, dumna w kumorze, pójdziem ach pójdziem nad bystre morze. Pošli nad morze, stanęli na skale i starsza młodsze rzuciła na fale. TN Jacnia 1965; war.: ... a starsza młodsze popchnęła w fale ... Ratować nie będzie, puść sie w głębinę, narzyczonego oddasz, czy nie? TN Niedzielińska 1967, TN Sasiadka 1966; ... pójdziem sie siostró kąpać nad morze. Choćbyś sie, siostró, w morzu kąpała, czarną Bóg stworzył, nie będziesz biała. TN Rechta 1978–1979, TN Dobre 1977.

75 – Śmierć kawalera w morzu – weselem/ożenieniem.

Tam na morzu bystry wodzie – jadą ulani ... dziewczyna tonie ... Z konia skocul – mondur zmocul i sám utonął! Tylko jego kary konik – na ląd wypłynął. Lądem, lądem kary koniu – lądem do domu, Nie powiedaj, kary koniu, ze já utonął, Ino powiedz ... zem sie ozeniul ... A bytoć to ożeniecie – w morzu tonienie ... A bytoć to druhienicki – morskie rybecki ... A bytoć to starościny – na morzu trzcinie? Święt Nadr 231; war.: Pojąłem sobie dziewczę W morzu szczubliczkę ... bratowie – W morzu rakowie ... pierzyna – Na morzu trzcina ... poduszki – W morzu kamyszki. Pieś Śl 2/42; Ciężkie twoje ożeniecie w morzu tonienie ... I ma-ć on ta i pierzyny: w morzu kępiny. I ma-ć on ta i poduszki w morzu kamyszki. K 1 Pieś 199; Co tam było za żeniecie w morzu tonienie ... družborze w morzu węgorze ... za druhniczki w morzu płociczki. K 1 Pieś 201, Ożenił się pan na morzu z panną na łożu, obrał sobie żoneczkę rybkę płoteczkę ... rodzice w morzu płocice ... pierzynę – na morzu trzcinę ... poduszki w morzu kamyszki. K 1 Pieś 206, ... Pojąnem sobie żoniczkę w morzu szczubliczkę ... moi bratowie w morzu rakowie. Moja pierzyna na morzu trzcina. Moje poduszki w morzu kamyszki. K 1 Pieś 203; [Na wojnie] Są w morzu rakowie, to moi bratowie. K 46 Ka-S 242.

76 A – Dziewczynie śni się, że ukochany tonie na morzu.

Śniło się raz Marysi na łożu sypiący, że widziała Jasia swego na morzu tonący. Biel Kasz nr 102C, war.: Biel Kasz nr 102A, B, D; ... że mój kochaneczek Utonął na morzu. Rog Śląsk 121, ... utonął Przez morze płynący. Rog Śląsk 121, ... utonął Janulecek przez morze jadący. K 40 MazP 367; ... jak płynął po morzu. K 16 Lub 295; ... utonął ... po morzu płynący. K 1 Pieś 134–138, 142, K 27 Maz 324; ... przez morze płynący. K 1 Pieś 133; ... utopił [sie] na morzu. ZWAK 1885/179, war.: K 39 Pom 448, K 45 Gór 7, Pieś Śl 1/55, Pieś Śl 2/39, K 50 Sa-Kr 58.

76 B – Rybiarze/rybacy/żeglarze/łodziarze/koniarze/... widzieli kawalera na środku morza (mieczem przebitego).

Rybiorze, rybiorze, Dło Boga żywego, Nie widzieliście tam Mojego miłego? Widzieli, widzieli, Ale nieżywego, Na pośrodku morza Mieczem przebitego. Pieś Śl 2/39; war.: ... W środku/pośtród / na pośtrzodku / pośród/środkiem morza płynącego, Mieczem przebitego ... K 1 Pieś 12, 133–137, Stef WarmP6 1/33, K 40 MazP 367, K 16 Lub 295, K 6 Krak 146, Rog Śląsk 121–123, Pieś Śl 1/52–61, Pieś Śl 2/41, K 45 Gór 7; ... w środku morza leżącego. K 40 MazP 366, ... widzieli w morzu leżącego ... Pieś Śl 1/80; ... jak płynął na morzu, oj miał on ostry

miecz w swoim prawym boku. K 27 Maz 325, K 50 Sa-Kr 58; ... na morzu przy brzegu mieczem przebitego. K 40 MazP 366; ... po^emo^rrze plenąci, mieczem przebiteho. K 39 Pom 448; ... Z tej tam strony morza leży, A miecz wedle niego. Pieś Śl 2/40, Pieś Śl 1/53, Święt Nadr 172; Żeglarze, żeglarze z morza głębokiego ... Pieś Śl 2/504; Rybacy ... K 1 Pieś 133-137, Pieś Śl 2/41; Łodziarze ... Pieś Śl 2/40; Koniarze ... Rog Śląsk 123.

76 C – Zrozpaczona dziewczyna na środku morza sama się przebija.

Jak na morze przysła, miecz z niego dobyła, Tam na postrzodku morza sama się przebiła. Pieś Śl 1/61; war.: Matulu, matulu, pozwolcie czótenka, pójdę ja środkiem morza po swego Jasieńka ... Skoczyła Kasiunia z lądu wysokiego ... wyjęła [miecz], w siebie utopiła. K 1 Pieś 135-136, nadto war.: Biel Kasz nr 102.

77 – Kamienie wpadają w morze, umniejszają żal zakochanych.

Chodź mi, dziewczyno, W dalsze jagody ... Drobne kamuszki W morze wpadajcie, Sercu naszemu Żalu nie dajcie. ZWAK 1878/62; war.: Drobne wy kamiki wśród morza padajcie, a memu serdeńku żalu umniejszajcie. K 42 Maz 225; ... moi dziewczynie, moi jedynie płacz rozrywajcie! K 12 Poz 158.

78 – Kamienie w morzu wiedzą o zaginionym(iej) ukochanym(iej).

A wy kamienie, co w morzu leżycie, wy-ć (w)ó nim wiećcie, a mnie nie powiećcie. K 12 Poz 122; war.: Oj, wy kamiuszczki, co w morzu leżycie, powiedzcież wy o niej, bo wy o niej wiecie. K 40 MazP 256, 510.

PROROCCTWA

79 – Polska powstanie od morza do morza.

a. Proroctwo Wernyhory. Siega nasz orzeł aż pod Czarne Morze, wracając na szlak swój stary ... Powstanie Polska od morza do morza. Czekaście na to pół wieku. TN Cyców 1979 [tekst z 1939 r.]

b. Nasi starcka z Wójtowej Wsi ... Mówili nam, że Polska znowu powstanie wielka, mocarna, od morza do morza. Hajd Nie 125.

80 – Przy końcu świata morze wystąpi z swoich brzegów.

Gdy z Antychrystem człek się zbrata, Nastąpi wkrótce koniec świata ... Morze wystąpi z swoich brzegów, Wśród wielkich mrozów, zwałów śniegu, Lud będzie ginąć tak jak muchy. Nyr Kar 355.

PRZEMOWY WESELNE

81 – Bóg obdarzył morza i rzeki rybami.

Jak Bóg obdarzył ziemię ziołami, Morza i rzeki rybami, Tak człowieka siedmioma sakramentami. LL 1964/4-6/130.

82 – Wianek panny młodej jest unoszony nad rzeki, nad morze.

[Przemowa swata podczas wręczania wianka pannie młodej:] O wianku, wianku, jakiś piękny i wesoly, dziś ci, panno, go wezmo jak niewinne pszczoły. Unioso ci go nad Wisło, nad rzeki, nad morze głębokie, dziś twoje fortune i twojo urode, twój wianek zamkno i klucz rzucno w wode. TN Moniatyczne 1979.

RYMOWANE GADKI

83 – Wiatr rzucił chmurę w morze.

Za lasem, za górą zszedł się wiatr z chmurą. Za łby się porwali: kto kogo przewali. Wiatr się obrócił, chmurę w morze rzucił. K 42 Maz 592.

MITY I BAJKI AJTIOLOGICZNE

84 – Bóg stworzył ziemię, posługując się ziemią/piaskiem wyniesioną(ym) z morza przez diabła.

Jak Bóg ziemię rozsiwał, to wysłał Lucypera, żyby przyniósł z morza ziemię. Etnl 1989 Bilg 98, war.: Krz PBL nr 2450; →piasek nr 37, →woda nr 194A, →ziemia nr 116.

85 – Bóg stworzył najpierw morze; na nim ułożył dwa wieloryby; na nich uczynił ziemię.

a. Bóg Ojciec stworzył najprzód wody morskie. Gdy już była woda, złożył na krzyż dwa wieloryby; na ich grzbietach z piasku uczynił ziemię Uropę. K 7 Krak 34.

b. „Wodo opadnij: ziemio powstań z nicości.” Woda wezbrana opadła na dno morskie. [Bóg złożył na krzyż dwa wieloryby; na nich z piasku urosła ziemia.] K 7 Krak 4.

c. [Ziemia] leży wśród morza na dwóch wielkich rybach. K 42 Maz 362.

86 – Woda morska jest gorzka i słona a. od też wielkoluda Oferusza, b. od soli pochodzącej z magicznego młynka, zatopionego w morzu.

a. Nad przepaścią usiadł Oferusz [po śmierci matki] i płakał rzewliwie; a wszystkie łzy jego w otchłań kapąły i zrobiło się morze. Dlatego to woda morska jest gorzka i słona. K 14 Poz 158, war.: Krz PBL nr 768 (o św. Krzysztofie).

b. [Ubogi brat dostał czarodziejski młynek.] Potym go spszedł na szif [‘statek’] młóć sól. Ci tyż niy wiedzieli, jako go zastawić i szif utónól. I tyn młynek jeszcze do dziź mele i tymu w morzu jez woda słóno. Bąk Śląsk 20, war.: Krz PBL nr 565.

87 – Bóg kazał człowiekowi wrzucić płazy, gady i robactwo do morza.

Nie chciał Pan Bóg, ażeby na ziemi były żaby, węże itp. płazy, jako też rozmaite robactwo; zebrał je więc do worka, zawiązał go i kazał człowiekowi nieść do morza i tam wrzucić. Lecz człowiek przybywszy nad morze, ciekawy tego, co było w worku, rozwiązał go. Żaby, jaszczurki itp. powyskakiwały i znowu rozlały się po ziemi. Pan Bóg zaś za karę przemienił tego człowieka w bociana, który musi odtąd zbierać to, co rozsypał. ZWAK 1881/109; war.: Nie chciał Pan Bóg, żeby były na świecie płazy i gady ... K 31 Pok 143, podob. K 53 Lit 367, ZWAK 1887/218.

BAŚNIE

88 A – Morze powstaje ze szczotki rzuconej przez uciekającego bohatera.

[Najmłodszy z braci, uciekając przed matką panien], z grzebienia, krzemienia i szczotki swej wywiódł las, górę i morze, a to wstrzymało jej zapędy. K 32 Pok 131.

88 B – Kartka papieru zamienia się w wielkie morze.

[Dziewczyna ucieka z cmentarza; ktoś ją goni.] Ona zaro ^uodrywa te kartke od tēj książki i rzuca na dr^uoge. No, jak rzuci te karte, to z tyłu sⁱé bardzo morze wielkie r^uobi. LL 1960/4-5/60.

89 – Gdy słońce spuszcza się do morza, wtedy morze „bałwani się i ryczy”.

[Człowiek chciał zobaczyć, jak daleko sięga niebo; doszedł do wyspy; święty ostrzegł go] aby nie zbliżał się dalej, bo właśnie tam słońce ... spuszcza się do morza i gdyby był blisko, woda gorejąca zalałaby go ... z chwilą wpadnięcia słońca w morze, tak się ono zaczęło bałwanić, huczeć, ryczeć przeraźliwie. Wiśła 1900/466.

90 – Morze broi, faluje, gdy wpada doń bogactwo; mąci się, gdy wpada doń coś nieżywego.

Morze, które bardzo broji, faluje, jak jakie bogactwa nowe poczuje, zaczęło z tēj przyczyny [wpadnięcia torebeczki z kosztownościami do wody] wichrować. Nie lubi ono także, jak co do niego wpadnie nieżywe; a że kruk zabity wleciał, więc wody srożej się zmęciły i księcia z innemi ludźmi, co na galarach byli, w dalekie uniosły kraje i na brzegi srome wyrzuciły. K 8 Krak 115.

91 – Gdy szlachetny człowiek przeżegna morze czarodziejską trzcinką, woda się rozstępuje.

Dziodek ... poradził mu [chłopcu] jeszcze, żeby poszł do Czerwonego Morza, tam je dąb, a w tym dębie czcina; żeby wzion te czcine i przeżegnał nio morze na krzyż. On tak zrobił, woda mu sie ostompila i zrobił mu sie gościniec. Chłopok wraził te czcine nazod do dęba, a som poszł gościńcem. Jak szed, to woda sie za nim nazod zaliwała. Przyszed do swoi kamienice, poznoł żone i żona go poznała. [Żonę i dobytek chłopca zabrał czarownik za Czerwone Morze.] Kap Sto 194.

92 – Kobieta chce rządzić burzami, wiatrami, morzami.

[Zachłanna kobieta chce władzy nad światem:] Ja muszę rządzić świętymi i prostymi, muszę kierować burzami, wiatrami, wzburzonymi morzami, tajfunami, cyklonami i wszystkimi kataklizmami. Nec Kasz 74.

93 A – Król chce się dowiedzieć, jak głębokie jest morze; spuszcza się w szklanej skrzyni / szklanej bani / szklanym domku na dno morza.

[Salomon] zbudował sobie take sklanne skrynie, cy co, zamknięte, i spuścił sie w ni, na zielaznym łańcuchu w more! ... ale jeszcze dna nie zgruntował [polknęła go ryba], ale more jak grało, tak wyrzuciło te rybe nad brzyg. K 34 Chel 84; war.: Salamónie ... jak daleko dno morskie, tak daleko królestwo Boskie. [Do łańcucha przyczepiono sklany domek] Salamón myślał, ze całe życie pojedzie na dno morskie ... Tak płynął trzy lata ... psichodzi rak morski i psierwał łańcuk na dwoje ... Salamón wpád daleko, het, het na głębokim morzu. ZWAK 1883/38; Jeden król chciał wiedzieć, jak głębokie jest morze, a jak wysokie niebo. [Kazał się spuścić w morze w szkalnej bani; polknął ją wieloryb.] Właśnie morze rojiło (wzbierało w przyptywie), więc dużo ryb nieżywych i osłabionych fale zanosily na brzegi. K 8 Krak 103, war.: Krz PBL nr 733.

93 B – Syn rybaka pozostaje w głębi morza, aby ojcu przysporzyć połowów.

Lutek, porwany przez linę, wpadł do morza ... wymknął się z pętli i spadł na dno morza ... miał szczególne przywileje niedostępne zwykłym ludziom. Na przykład mógł śmiało podpłynąć do gęby morskiego olbrzyma, a ten nie robił mu krzywdy ... prowadził on [Lutek] wielkie ławice [łososi] wprost do sieci ojca. Postanowił więc jak najdłużej pozostać w toni morza, by ojcu przysporzyć dobrych połowów. Nec Kasz 91.

94 A – Matka (królowna) puszcza dziecko na/w morze / na Wisłę.

a. [Akuszerka przepowiada, że noworodek zarznie rodziców. Matka] w tę opakę włożyła pościółkę i dziecko – i puściła to na Wisłę, cy na morze. K 21 Rad 180.

b. [Królownie urodził się syn z kazirodczego związku z bratem.] A una go wzięna zaraz i włożyła go do te skrzynie i położyła mu u nóg bułe śrębna ... a u głowy bułe złotá ... i táblicke, na ktory było napisane, ze tén kt^o te skrzynie nájdzie, niek za t^o srybło chłopca chowá, a za to złoto daje go d^o skoły. I potem zabiyla te skrzynie i puściyla je na morze. A chyćiół je jakiś bogaty kupiec i wydobył s ni sitko. ZWAK 1883/9.

94B – Ojciec rzuca dziecko na morze.

Ojciec wyrzuca w morze lub wygania syna, któremu ptaki przepowiedziały, że własni rodzice będą mu w przyszłości służyć. Po latach syn zostaje królem/papieżem. Krz PBL nr 671.

94 C – Teściowa puszcza dzieci synowej na morze.

[Teściowa] wzięna te dzieci, powinęta w poduszeczkę i puściła na morze ... i napisała list do syna, ze ona nie rodzi dzieci, ino kota i psa ... A óne dzieci, jak na tyj wodzie pływali, tak je rybacy złapali. K 3 Kuj 125; war.: →woda nr 190A, B.

94 D – Zazdrosna królowna puszcza dzieci swej siostry na morze (w szklanej beczulce).

[Zazdrosna siostra królowny] wzięna jedynaście syny [królowny], a ino zostawiła nastarszego, a tamtych zamknena w szklanne beczulke i puściła na synie more ... jednego dnia zaleciał sie bawić nad synie more, jak zaleciał tak patrzy, a tu jak more grało, tak przyptywa beczka sklanna na brzeg i wychodzo z ni jedynaście chłopczyków [rozpoznał braci] ... Otóż to królu, to my jesteśmy twoje syny, co nas jedynaście, ta oto ciotka w sklanny beczce na more puściła. K 34 Chel 93.

95 A – Król każe puścić na morze córkę, która wybrała sobie nieodpowiedniego męża.

a. [Królowna wybrała na męża osmolonego zapiecka. Król] po ślubie zaraz kazał oboje zamknąć w dużą szklaną banię i wrzucić w morze. [Złota rybka ich uratowała.] K 14 Poz 66.

b. [Król dowiedział się, że ojcem dziecka królowny jest osmolony chłopak.] Kazał ojciec zrobić wielką beczkę i przywieść ją do morza ... Tego piecucha i ónę w beczkę wpakowali, płynęli óni morzem ogromnie daleko. [Piecuch miał zczarowany pierścień, który pomógł im wydostać się na ląd.] Ta beczka z morza wyskoczyła i naráz pękła. [Po latach odwiedził ich król:] ja myślał, ze wyście się dawno w morzu utopili, a was pan Bóg jednák od śmierci obronił, zeście sie na ląd dostali. K 14 Poz 53, nadto war.: Krz PBL nr 675.

95 B – Król każe puścić na morze córkę, która spodziewa się nieślubnego dziecka.

[Królowa nienawidziła córkę; dała jej proszek i dziewczyna zaszła w ciążę.] *Król sie rozgniewał i kazał te córkę wyprowadzić nad morze i rybakom rozkazał, żeby ją wsadzili w łódkę i puścili na wodę, że się miała zatopić.* K 14 Poz 116, war.: Krz PBL nr 708.

96 – Kobieta, która urodziła dziecko potwora puszcza się na morze.

Młoda matka, która urodziła syna-potwora, zostaje wygnana do lasu lub puszczone w łodzi na morze. Krz PBL nr 708.

97 – Mąż puszcza żonę na morze, chcąc ukarać ją za a. dzieciobójstwo, b. za niewierność.

a. [Zła świekra puściła wnuka na wodę, a synowi powiedziała, że to jego żona zrobiła.] *Kazał wyfundować na morzu chałupkę ... poprowadził ją [żonę] nad morze ... drzwi zatrzasnął i popchnął chałupkę na morze. Bez sidem lat była ona na morzu w tyj chałupce ... Przyplłynęła do takiego dużego miasta.* K 3 Kuj 148.

b. [Zazdrosna wójtowa doniosła żołnierzowi, że żona go zdradza.] *zły był na żonę ... kazał zrobić łódkę i budkę na ni zamkniętą, żeby sie tam wody w onę nie nalało; wsadził do ty budy i łodzi żonę i puścił ją na morze ... zapłynęła do iennego kraju.* K 3 Kuj 120, war.: Krz PBL nr 882.

98 – Dziewczyna ucieka na morze, by uniknąć kazirodztwa (ślubu z bratem).

[Brat chce poślubić siostrę; ona ucieka na morze w złotej bani.] *Trafiło się jednak, że okrętem płynął przez morze jeden młody król ... wyprawił swoich ludzi czółnem za banią [schwytali banię; młody król ożenił się z dziewczyną].* K 8 Krak 25.

99 – Dziewczyna każe puścić siebie na morze, aby uciec przed zbójnikami (śmiercią z ich rąk).

a. [Ojciec dał córkę na służbę panom, którzy okazali się zbójnikami.] *Sama sie kazała w ty becce puścić na morze. A jedén pán jechał i widziál, jak ta becka sta po ty wodzie. Przysła ku krajowi, złapali je zanieśli dó jego domu.* ZWAK 1881/228.

b. [Zbój przebrany za hrabiego żeni się z księżniczką. Uwięzieni ludzie ostrzegają ją, że zabił już kilka żon.] *Zrobią złotą banię, żeby uciekała ... Kiej bania była gotowa ... puścili ją na morze. Rybacy ujzreli jasną banię na wodzie, ulowili ją, otworzyli, księżniczkę wypuścili i zaprowadzili do króla. [Król ożenił się z nią.]* K 21 Rad 183, war.: Krz PBL nr 322.

100 – Królewicz uprowadza pannę na morze.

[Królewicz przybył nad morze niby kupiec i upodobał sobie tamtejszą królowną] zaproszono ją do środka okrętu ... odbito nagle od brzegu, rozpuszczono żagle i popłyniono na pełne morze. K 8 Krak 66.

101 A – Morze oddziela wyspy – i ludzi na nich przebywających – od reszty świata.

a. [Owczarczyk ucieka przed owczarzem.] *Jaz zased do morza ... [Okręt, którym płynął] tak się w trzaski ozleciał ... I wziéna go na grzbiet i płynęła [duża ryba] s nim bardzo długo ku brzegowi ... zejdz ze mnie i nie bój sie nicego, bo tu wyspa szczęśliwości. [Na wyspie żeni się z owcą – zaklętą królowną.] Tu na téj szczęśliwój wyspie zyli panowali i więcej jak kopę lat. Nikt im nie przeskadzał, bo to za morzem było, a ryby morskie strzegły tego królestwa kieby wojsko.* K 8 Krak 62, war.: Krz PBL nr 404.

b. Król ... miał córkę nadobną, ale ta mieszkała na wyspie niedostępnej i zewsząd oblanej morzem. Wój Klech 171; podob. [o królownie na morskiej wyspie]. K 14 Poz 59, K 42 Maz 453.

c. [Królowa wysłała syna w podróż, a sama zamierza wyjść za mąż.] *Dała mu zapasów na siedem lat ... Wyjechał królewicz z wiernym sługą w podróż na wielkie morze i jadą tak długo, aż im już zaczynało brakować żywności. Na szczęście przyjechali do jednéj wyspy, gdzie stały dwa duże okręty.* ZWAK 1878/153.

d. [Chłopiec dostał czarodziejską gałkę diamentu, spełniającą wszystkie życzenia. Królowna] *chce mieć dóm z^uotem i s^uryb^uem wybity i z^uote drzewa kole drógi ... [i] króleski pa^uac.* [Po ślubie królowna i jej matka zabrały chłopcu gałkę.] *A ta matka i ta zóna*

káza^a tému dyjaméntowi wynieść tén pa^ac jégo na morze, na wyspe. [Aby nie mógł odzyskać tych bogactw.] Cisz Krak 115.

e. Daleko na morzu, jak tylko okiem sięgnąć, było widać wyspę piratów. Jej jedynym władcą był herszt piratów. Nec Kasz 119.

f. Ta góra [Srocza Góra] jest wokoło na trzydzieści mil morzem otoczona, które tak burzliwe jest, że tam żaden na łodzi dojechać nie może. Lom Baj 44.

g. Za morzem rosną niebieskie róże, które nigdy nie więdną ... dołynął [kupiec] do Holandii ... rosły na dnie morza korale, jak u nas kartofle na polu ... takie róże rosną na jednej pustej holenderskiej wyspie wśród morza, gdzie jednak z powodu skał i częstych mielizn nie przepłynie żaden statek ... [na wyspie] ... wznosił się ogromny zamek otoczony czarnym jodłowym borem ... spostrzegł ... śliczny ogród, a w nim ... wspaniały krzak niebieskich róż ... [Gdy kupiec zerwał niebieską różę, pojawił się potwór. Za niebieską różę córka kupca mieszkała przez rok z potworem; dzięki niej potwór odzyskał postać królewicza i obudziło się całe miasto.] Nec Kasz 93.

101 B – Chłopiec (pokutując za kazirodztwo) zamyka się w pustelni na morzu i klucz wrzuca w morze.

[Syn, który ożenił się ze swoją matką, idzie pokutować. Prosi rybaka, aby go zaprowadził] w takie miejsce, u którym ludzie nie wiedzą. A tén powiedział, że go zaprowadzi do jednego starego zamczyska na morzu ... kazał się tému rybakowi w ty stancijce zamknąć i wrzucić potem klucz w morze ... rybak drzwi zamknął i klucz do morza wrzucił. ... Pán Bóg im objawił, że mają wybrać na papieża pustelnika, c^o strasnie za swoje grzechy pokutuje ... wreszcie przysli nad morze i potkali się z tym samym rybakim. ZWAK 1883/10; war.: [w legendzie o św. Grzegorzu – papieżu] olbrzymi rak morski świnięciem zwołuje poddane sobie także istoty i oddaje przez wdzięczność zagubiony klucz św. Grzegorzowi. K 42 Maz 488, war.: Krz PBL nr 933, podob. Krz PBL nr 671; podob.: Pokutujący zbój zostaje zamknięty w piwnicy, od której klucz wrzucają w morze. Krz PBL nr 756B.

102 – Młoda woda jest za czerwonym morzem.

[Syn szuka młodej wody] Lwowski król na to: „Wiemy o młodej wodzie za czerwonym morzem, gdzie jest pusty zamek i mieszka królowa, co nigdy mężczyzny nie widzi”. K 8 Krak 72.

103 – Ludzie i zwierzęta zamienieni w kamień przez czarownicę są za czerwonym morzem.

[Kawaler pomógł cárnoksiężnicce] ji zadął brzemie na plecy ... wtędy jego ręce przywzwały do płachty i musiał za cárnoksiężniczo póść jaz za cerwone moze. Tam go zaklena w kamień, konia i psa tagze. MAAE 1908/284.

104 A – Czarownica przeprowadza / lew przewozi / orzeł przenosi ludzi przez morze.

a. [Chłopiec szuka brata, zamienionego w kamień.] Ona [czarownica] go nie widziała, nazbięrała kości i posła za cerwone moze, a on za nio. Przysła do tego kamienia [= zamienionego brata]. Przeprowadź nás bez to morze! Ale ona nie chciała. A jak ji pedził, że jo zabije, tak przeprowadziła ich. MAAE 1908/285.

b. [Lwowski król] dał mu [chłopcemu szukającemu młodej wody] lwa, żeby go przewiózł przez cerwone morze. K 8 Krak 72.

c. [Toczygroszek] naláz takę dziure. Wyláz nię na kráj morzá i tam by^ł świérk, tam sie miá^ł orze^ł [gniazdo]. [Toczygroszek okrył gniazdo z orlętami przed gradem; za to Toczygroszek prosi orla:] „zebyś ty mie przewióz przez to morze”. ... i lecieć bez morze dopiéro zaceni. Cisz Krak 155.

104 B – Czarnoksiężnik każe przenieść dom i żonę bohatera za czerwone morze.

Po ślubie pojechał chłopok w świat, tak na spacer ... [Czarnoksiężnik] kozoł wzionść kamienice tego chłopca i z jego żono i przenieść za Czerwone morze. [Czarnoksiężnik zabrał żonę i majątek chłopcu, który wcześniej zabrał czarodziejską lampkę. Po pewnym czasie chłopiec sprawia, że:] Czarnoksiężnik nazwoływoł z całego świata czarnoksiężników i przenieśli te wszystkie czarnoksiężniki te kamienice [przez morze] tam, dzie była. Kap Sto 194.

104 C – Królewicz każe przenieść pałac, siebie i królową nad czerwone morze.

[Jabram każe przenieść pałac czarnym niby-ludziom.] *Oto, żebyście mi zaraz ten cały pałac złocisty razem ze mną i z tą królową przenieśli nad czerwone morze, w powietrze tam wysoko, jak najwyżej.* [Król wysyła swego zięcia.] *Kiedy już zajechali nad morze czerwone, widzą tam daleko w górze świecącą się ponad morze gwiazdę i chcieliby się do niej dostać.* [Gwiazdą jest pałac, w którym jest królowa.] K 51 Sa-Kr 261.

105 – Człowiek zamieniony w potwora idzie na pokutę za czerwone morze; dziewczyna, szukając ukochanego, przechodzi przez morze.

[Potwór pozwala dziewczynie wziąć wodę ze studzionki; za to wieczorem przychodzi do dziewczyny. Na trzecią noc matka spaliła skórę zrzucaną przez potwora, czyli zaczarowanego młodzieńca.] *Tak potim se bardzo we wielkim żalu rozeszli a mówił (i)é, iż musi iść jeszcze aż za czerwone morze na pokutę.* [Dziewczyna szuka ukochanego zamienionego w potwora. Była u miesiączka, słoneczka, wiatru, który jej powiedział, że chłopiec jest za morzem.] *Jak pudzież bez to moře, to se ty kości kłać, co bédżeš pó nich přelazować.* MAAE 1901/101-104.

106 – Królewicz szukając zakłętej królowy, przechodzi przez trzy wielkie lasy, trzy wielkie góry i trzy wielkie morza; pomocnik królewicza o nadludzkich możliwościach wypija wodę z morza.

[Królewicz szuka zakłętej królowy.] *Król powiedział, żeby jechał bez trzy wielkie lasy, bez trzy wielkie góry i bez trzy wielkie morza; poza temi jest tam wielgi zámek czárnoksięznika, a w tem zámku jest ona ... Prześli te góry, zobaczyli trzy wielkie morza ... Gruby wypiuł te wodę, co była w morzach. Prześli te morza i widzo zámek [w nim była królowa].* MAAE 1908/258.

107 – Królewicze jadą za góry, lasy, morza, rzeki po żywego złotego konia.

[Kaplani:] *Niech więc trzej królowice jadą w obce kraje, za góry, za lasy, za morza, za rzeki, a który z nich po roku wędrówki przywiezie nam żywego złotego konia, ten nad nami obejmie panowanie.* K 46 Ka-S 500.

108 A – W morzu są czarodziejskie przedmioty, skarby, cenne przedmioty (np. klucz).

a. [Kot i pies przepływają morze, aby dostarczyć swemu panu czarodziejski pierścień; kot otwiera pyszczek i pierścień wpada do wody.] *Święt Nadr 362, war.: Krz PBL nr 554.*

b. [Do morza wpada torebeczka z kosztownościami księżniczki; torebkę kradnie kruk.] K 8 Krak 115.

c. *Mysz upuściła sopilkę do morza, więc [król i jego syn] na górę wleźć nie mogli [po królowę]; odszukał ją rak, a wtedy królewicz zadął, góra się zsunęła, on wszedł do pałacu.* K 32 Pok 58.

d. [Szewczyk prosi kaczki i rybki, by pomogły mu znaleźć klucz, który księżniczce wpadł w wodę.] *I zaczęły szukać na dnie morza i znalazły go rybki i podały kaczkom, a kaczki szewczykowi.* K 17 Lub 193.

e. [Bogusław na rozkaz króla podstępnie wywozi królową.] *tak óna wzięna klucz swój od pałacu i rzuciła go bez okno we wodę w morze od złości swojej ... Bogdynek jedź, klucz z morza przywieź.* K 14 Poz 60.

108 B – a. Morze przynosi ludziom bogactwo; b. ludzie wynoszą z morza (za pozwoleniem króla Neptuna) cenne i czarodziejskie przedmioty, np. bursztyn.

a. *I przydało się czasu jednego, gdyż wszyscy zesnęli, że morze wylało aż w dom tak, iż on kłoc pływał z pieniędzmi, a wypłynąwszy na morze i przyptynał przez kilkadziesiąt mil do jednego miasta.* [Dostał je ten, kto wspomagał ubogich.] Kap Baj 55.

b. [Dziewczyna zostanie żoną chłopca, jeśli on] *przyniesie najpiękniejszy kawał bursztynu z dna morza ... [O zmroku] król Neptun spoczywa w swoim przybrzeżnym zamku, którego strzegą straszne rekiny. [Wtedy młodzieniec wchodzi w wodę. Po trzech tygodniach] król Neptun zwrócił urodziwego młodzieńca, który stanął przed Basią z pięknym, okrągłym jak pszenny chleb, bursztynem ... [Dając ten bursztyn, Neptun powiedział:] Kawał bursztynu z motylkiem przynosić będzie wieczne szczęście twojej dziewczynie. Nawet czarownica i jej czary przed nią się nie ostoją.* Nec Kasz 129.

109 – Do morza wrzuca się czarodziejskie przedmioty [by nie szkodziły ludziom].

Wziął Johan ten pierścień i tę lampę i wrzucił je w morze, na głębinę, by więcej już nie sprawiały czarodziejstw. K 51 Sa-Kr 282.

110 – Dziewczyna, wrzucona przez czarownicę do morza, zamienia się w złotą rybkę.

[Jadą prync, Marysia i jej brat.] Czarnoksiężnica poskoczyła nagle, porwała Marysię z powozu i wrzuciła ją do morza ... A Marysia wrzucona w morze przemieniła się tu w złotą rybkę ... wypływa z morza złota rybka, myje mu [bratu] włosy i czesze, a potem wsuwa się do torby, wyjada z niej chleb i ser i niknie znów w morzu. K 51 Sa-Kr 195.

111 – W morzu / koło morza żyją nadzwyczajne istoty: a. król mórz i jego dwanaście córek, b. panny morskie / z morza, c. złota rybka spełniająca życzenia, ryby pomagające ludziom, ryba zatapiająca ludzi, d. wilk morski, e. morskie konie, f. węże, g. cudowny ptak.

a. Kiedy burza rozszalała się do największych granic, wtedy to podróżnemu przychodzi z pomocą król mórz. Był to straszny i wielki człowiek. Stopy jego dotykały dna morza ... Janek ... musiał odejść od rodziców i iść do potężnego władcy morza ... idę szukać potężnego władcy mórz, który obiecał dać mi jedną ze swych dwunastu córek za żonę. Sim ŚlOpol 39.

b. Ogrómnny śpiyw wychodzi z wody ... A tu wychodzi złota panna, co tamuk była zaklęta ... ta złota panna z morza, jak troche przecnena ['ocknęła się'], jak sie targnie, zerwała szesć łańcuchów, ino na siódmym ostała. ZWAK 1887/117, podob. K 19 Kiel 235-236, ZWAK 1888/52-53; morską panną nazywał lud Warszawy Syrenę K 24 Maz 305.

c. [Chłop w morzu] złapał złotą rybkę [obiecała spełnić jego życzenia.] On poset do morza, zdjon cąpkę i prosi jį i mówi, zeby mu dała korytko. ZWAK 1884/308; war.: [Żona nakazuje mężowi:] ... idź do morza i poprosz slichnie dorsz, zeby nam dał wspaniale i potężne królestwo. Nec Kasz 73; podob. Ryba zawozi owczarczyka na wyspę szczęśliwości i pomaga mu sprowadzić owcę – królową. K 8 Krak 62; Ogromne mnóstwo złotych ryb na morzu [nalapali]; ale jak przyszła inna ryba, co rzygała wodę z pyska; jak rzygła, tak się do środka okrętu wody nalato, że my utonęli. K 8 Krak 113.

d. Tü bāle přesz²i taci cōdzi rābece nad m²erze. A ueni wyjechale na muerze a wilk morski ich zabrū. Bo ²ene chcele pewno naszich tu wenekac. Lud 1965/241 pow. Puck.

e. Przyjydzajom [królewicz na kobyłce] na morze, a tu te klące lātajom po wodzie, że aż strach ... Jak ich te morskie kónie užrały, jak zacnom gónić, jak dopadnom ty kobyłki, to smyk s ni skóre. ZWAK 1887/118; Seweryś chciał się ożenić z nią [panną z morza], a ona mu odpowiedziała: jak wyprowadzisz z morza dziewięć klacz i dziesiątego ogra ['ogiera'] i te klacze wydoisz ... to dopięro twoją będę. K 19 Kiel 235; [Karolek jest na służbie u czarownicy, która kobyły wygania na morze.] Tak ty kobyły mu na morze posty ... Przygnały mu ryby ty klace. ZWAK 1882/226.

f. Są takie trzy zmije, które wychodzą od morza i w noc jedna przychodzi, i co noc jej król daje jednego człowieka na zjeście. K 42 Maz 434.

g. [Król każe szukać ptaka, z którego piór bije jasność. Kobyłka radzi Sewerysowi:] Powiedz królowi, żeby wystawił klatkę nad morze, iżby tam włożył cukru i różnej żywności, to ten ptaszek przyjdzie do nięj. K 19 Kiel 235.

112 – Za szerokim morzem mieszka smok.

Z tego bajorka prowadzi podziemny kanał pod górami i dolinami, aż za szerokie morze, do wielkiej rzeki, gdzie smok ma swoją ojczyznę. Nec Kasz 159.

113 – Nad morzem przy dębie składają smokowi ofiarę z panny.

Był taki smok i każdego roku musieli mu panna ofiarować. Było tam srogie morze i był dąb koło morza. Tam mu zawsze ta panna wiązała. Sim ŚlOpol 18.

OPOWIEŚCI WIERZENIOWE

114 – Bóg wysła śmierć do morza, aby przyniosła kamień, w którym jest robaczek.

[Bóg do śmierci:] Hybaj do morza, a przynieś mi skalke! Zasta do morza ... Obrala takom jak kurze jajko ... oscypila zębami te skalke na poły, a hań w pośrodku mały

hrobacek sie rusa. [Bóg:] Jako o tym hrobacku wiem, tak i o tych sierotach dobrze wiem. Pig Wyb 210.

115 – Z morza wychodzi dwanaście córek Heroda, aby szkodzić ludziom.

Nagle zaszumiało morze i z morza wyszły dwanaście dziew ... „my jesteśmy córki króla Heroda, idziemy w świat do rabów Bożych i my ich przeziębim i kości ich połamię”. ZWAK 1880/78 [polska wersja tekstu ukraińskiego].

116 – Rybak, gdy po sztormie dopłyne do brzegu, każe morzu kusznąc go w rzec.

[Rybacy byli na morzu.] Tam sp^otkul ich sztorm. Na rāwach rozbila so mocna dānega, cāżko belo do kraju so dostac ... Szczęslewie przejachale do kraju ... Teraz szeper rzek: Tere m^oerze, kusznī mie w rzec. Lud 1965/249 Puck (bajka); war.: [Rybak prosi św. Mikołaja o ratunek] A gdy już blisko był kraju (brzegu), odwrócił się od morza i rzekł chytrze: Morze, morze, kusznī mie w rzęc, Moja Klara może dōma bęc. LL 1959/1–2/56 Kaszuby.

BAJKI ZWIERZĘCE

117 – Kurka prosi morze o wodę dla chorego koguta.

Poleciała kurka do morza: Morze, morze, daj wody! ... Lipo, lipo, daj tyka! – Komu tyka? – Morzu tyka, żeby morze dało wody ... lipo dała tyka dla morza, morze dało wody dla kogutka. Sim Księg 225, war.: Żeby krowa dała mlęka. Komu mlęka? Dębu mlęka, żeby dąb dał żołędzi. Komu żołędzi? Świni żołędzi, żeby świnia dała kiel. Komu kiel? Morzu kiel, żeby morze dało wody. Komu wody? Kurkowi wody. Kurek leży wedle drogi, ani tchnie, ani drgnie. K 42 Maz 590, Jaz Spis 99–100, 103; ... kurze wody ... ZWAK 1880/202, K 42 Maz 415, nadto war.: Krz PBL nr 2032.

PODANIA I LEGENDY

118 – Morze pali się / miłga się.

[Rybacy nad Zatoką Pucką mówią, gdy pojawi się wielka jasność zapowiadająca szturmy, że miłga się, inaczej morze się pali. Dzieje się tak dlatego, iż] djabeł ze złości, że mu się nie udało porwać duszy [kapitana z Gdańska] do piekła, począł gryźć ów nieszczęsny łańcuch – leży więc i gryzie go do dziś dnia na dnie morskim tak, że aż ogień piekielny w tym miejscu bucha. Wisła 1916/115.

119 – Morze wyrzuca topielca, oddaje go ziemi.

[Mężczyzna] Podszedł bliżej i stwierdził, że fala przyniosła topielca. – Morze oddało go ziemi, by tu został pochowany ... niech sobie chałupianie sami pochowają topielca, skoro morze wyrzuciło go na ich ziemię. Nec Kasz 100.

120 – Pełne morze oddzielają wrota.

Czuba wiedział od swojego dziadka, który usłyszał to od Derca, że na zachodzie były wrota na pełne morze. Nec Kasz 20.

121 – Św. Hilarion uspokaja wzburzone morze.

Po śmierci Juliana Apostaty wielkie było ziemi trzęsienie, morze się wzburzyło i z brzegów swych wychodziło, tak iż okręty na wielkich górach zawieszały ... gdy [św. Hilaryon] 3 krzyże na piasku uczynił, a w górę ręce podniósł, rzecz dziwna, jako się morze burzyło, a jakoby gniew pokazując, podnosiło, wszakże się pomału w brzegi swoje stare wróciło. K 15 Poz 228.

122 – Syn błaga morze o pomoc dla chorej matki.

Usiadł Dejk nad brzegiem i zaczął się skarżyć morzu i błagać je o pomoc dla chorej matki. Nec Kasz 29.

123 – Matka Boska uciekła przez morze przed Szwedami.

Bela ^oejna, a Szwejdze zastrzelāle cale Hel. Z hēlsci^oe k^oescela ucēkla Matka B^oeska przez m^oerze do S^oerzewa. Lud 1965/249.

124 – Bóg wrzuca w morze szatana.

[Św. Hilariona straszyl szatana:] ujrzy wielki wóz z bystremi końmi, a ono nań wpada; lecz gdy zawołał: Jezus! wszystko w ziemię przepadło. Tedy śpiewać począł: Konie i jezdne wrzucił Pan Bóg w morze. K 15 Poz 227.

125 – Król Łokietek chciał zmierzyć niebo i morze.

[Król Łokietek wleciał na orle pod niebo.] *Ziemia to taka malutka sie mu wydała jak kęпка trawy, a dookoła morze i morze przez końca. ... Chciał też zmierzyć morze, wiele ono ma łokci szerokości i głębokości, ale jak łańcuch wyciągał, wypłynął rak morski z wody i uciął łańcuch.* Hajd Nie 131.

126 – Do zamorskich krajów wysyła się złoczyńcę.

Stary [ojciec] sprawę załagodził i wysłał syna [złoczyńcę], jedni mówią: do zamorskich krajów, a drudzy, że do pana kiejdańskiego. Tak czy nie, a młody Syciński znikł na długo. Hajd Nie 241.

ANEGDOTY

127 – Głupcy biorą pole za morze.

a. *Żydzi opowiadają mu, że nie wiedzą, jak przebrodzić to morze ... Taz to hreczka! ... Żydzi rzucili się ławą i szczęśliwie przeszli w bród owo hreczane morze.* Sim Księg 54.

b. [Chłopi zobaczyli pole zasiane b'ukwito.] *Mój B^ueze, co mē teru zr'obimē. P^uewiedelē nōm ^ue czerw^un-im m^uerzu, jak mē terō przepłiniem przez to cz'ěrwo^une m^uerze. P'olożyłē se na brzuchē i rozpoczelē punq^ue p^ue tim cz'erw^un-im m^uerzu (to znaczy p^ue ti tatarce) – tak ^uoni bēle gupi.* LL 1959/1–2/ 65.

128 – Woda uzdrawiająca jest w morzu; kobieta / kochanek kobiety wysyła (jej) męża po tę wodę do morza [aby się go pozbyć].

a. *Musi pan puś, wzięź zbanek i puź do morza. Po wodę. Z morza wody pociungnie, ile tam może, dwa, czszy razy i będzie zdrowa.* TN Olblęcin 1966.

b. [Chłop] za radą znachorki wybierał się nieborak po nowe leki dla kobity. *Miała to być ozywca woda. Trza było po nią jechać bardzo daleko, bo aż nad morze ... [Żona śpiewa:] Miałam ja chłopca Grzegorza, Puściłam go po wodę do morza. A czy wróci, czy nie wróci, To moje serce nie zasmuci.* Dek Sier 246.

GRY

129 – Człowiek jedzie przez morze szukając skarbów.

Złota kula. – Gadaj gadula, gdzie moja złota kula. – Jabym rada gadała, by mi Najświętsza Panienska kazała, przez morze jadący, swojej kuli szukający. K 5 Krak 322; war.: [Jedna osoba chowa pierścionek, druga chce go odnaleźć] ... *żebym o niej wiedziała, przez morze jadący, o ten pierścień proszęcy.* K 9 Poz 259.

ZAPISY WIERZEŃ

130 – Morze nie lubi zdechliny.

Najgorzej się robi na morzu wtedy, jak się co w nim utopi lub zdechnie. Morze jakiebądź zdechliny nie lubi i wtenczas okrutnie sobą roji, na brzegi wylewa, planetnicy ciągną chmury nad niem, dokiela (dopokąd) co nieczyste nie wyjdzie ś niego. K 7 Krak 36.

131 – Słońce zanurza się na noc w morzu, idzie morzem na drugi świat.

a. *Gdy słonko zajdzie, to się naprzód zanurza w morzu, potym morzem idzie na drugi świat, gdzie przez całą noc świeci, a na dzień przez morze wychodzi do nas i z tej przyczyny jest czerwone, gdy wschodzi.* Wisła 1893/113.

b. [Słońce, miesiącczek, gwiazdy] *jak zajdą nad morze, to się utopia i będzie noc, – na rano wypłyną i będzie dzień.* K 7 Krak 34.

132 – Przez dziurki w dnie morza woda kapie do świata podziemnego.

Morze jest niezmiernie głębokiem zbiorowiskiem wody, nie mającem końca. Dno morskie jest podziurkowane na podobieństwo sita, przez które woda przesiąka i czyni deszcz w świecie podziemnym. K 34 Cheł 257.

133 – Rzeki wyszły z morza i wracają do morza.

Wszyckie rzeki ze świata, jak wyszły tak przychodzą do morzów, coby wody nie ubywało ś nich, bo dużo też planetnicy wyciągają wilgoci w górę, gdy zastawią tęczowe rogi. K 7 Krak 36, war.: K 7 Krak 33, Krz PBL nr 4061.

134 – Tęcza pije wodę z morza.

a. *Tęga pije wodę z morza, z błota, z jezera. K 39 Pom 383; ... lub bagna i oddaje ją obłokom. K 39 Pom 383.*

b. *Tęcza zapuszcza swe końce do jezior albo do morza i pije wodę, a potem z chmur pada deszcz. ZWAK 1878/125.*

135 – W morzu są dziwne istoty.

Siedzi w morzach różna gadzina, są raki okrutne, psy, koty, konie, świnie, ptastwo różne, wieloreby, co to pół ryby, pół jaszczurki; wieloreby, co to pół ryby, pół konia; syreny pół ryby, pół panny, co na deszcz śpiewają; także są i chłopcy do nich tacy jak one same, tylko z długimi brodami w spiczastych czapkach. Także są i węże trojaki. K 7 Krak 36; podob.: W morzu są zadziwiającej wielkości ryby, zwane wielorybami lub syrenami. Syreny są to niby do wpół postaci przesłiczne panny, a dołem zaś ryby szybko pływające, do złapania trudne. K 8 Krak 9; nadto: o syrenach K 7 Krak 25, K 24 Maz 305.

136 – W morzu są wielkie bogactwa.

Dyjamenta, perły leżą w morzach kieby skały, na których rośnie koralowa trzcina. Rybacy i tacy, co mieszkają na brzegach morzów, do wielkich doszli bogactw, i tam się też w pałacach, zamkach fundują królowie i księżęta. K 7 Krak 36; podob. W morzu są takie ogromne bogactwa, korale, perły, dijamenty, bursztyny i inne skarby nieprzebrane. K 8 Krak 105.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

137 – Turoniek lata za morze szukać cieplejszego powietrza.

Skoc turońku, nieboze, / Po coś latoł za morze, / Po coś szukał, gdzie nie trzeba, / Cieplejszego powietrza. / Teraz skoces, bo zima, / I trudno ci wytrzymać. LL 1904/4-6/135.

138 A – Chłopiec jedzie za morze, tęskni za swymi bliskimi.

Chłopiec żegna kraj swój miły, / jedzie w obce ziemie, / tak miłuje się serdecznie, / tak tęskni za swymi. / I pojechał hen daleko, / za to morze sine / i napisał do swej matki, / do swojej rodziny. Ad Złote 84.

138 B – Ani rozległość głębin niezmiernego morza, Ni południowych krajów malowana zorza – Od miłości ojczyzny niczym nie odwiódł. Pig Wyb 105.

139 – Jak wiedno szęmi to Wiéldzié Morze? / Jakbë gôdalo, jakbë wolalo, / Tak, jakbë w swojých wąpiach słoněch / Wiéldzié serce posôdalo. / Morze prôcëje, morze sę zloscy, / Czasem zôs glaszce swój brzég z miłoscë, / Nierôz spokójné je glôdczié calé, / Biôle barônczi przëgóniô z dalé; / Czasem sę wzburzy ë pieni srodze, / To zôs zawarczy z zmacconyj wodze, / To morze spiéwô, to sę nadymô, / Otemklą paszczę szërok rozjimô, / W slurica parmieniach je ozloconé, / Morze sę skrżëwi, choc je zmëczoné, / W kolorach nieba, w cemnyj zeleni, / To morze szëmi, strzëbrzy sę, miëni. / Mocné je morze i jego fale! Morzu nie oprze sę niżôden wcale! / Morze oddaje, morze zabierze, / Ę wiedno szëmi... Wieczné je morze! [M. Selin] Mod Strun 303.

140 A – Wiatr bałwani morze.

Wiater, wiater, ty pan gór, pędzisz, gonisz stado chmur, ty bałwanisz sinie morze, zewsząd wiejesz na prustorze. Czop Mat 93.

140 B – Niebo, ziemia i morze zmagają się ze sobą w czasie burzy.

Burzô szôleje na morzu ë kraju, / Bałwanë biją, a morze rëczy / Tak, jak w nôokropniëjszym boju... / Rëbôkóm sę zdaje, że swiat sę wały: / Niebo, ziemia ë morze wzburzoné / Zmôgają sę z sobą, jak wojsko z rycerzy zložoné... [J. Klebba] Mod Strun 105.

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 3/202-204; Duf STB 506-508; El Trak 187-188 i 198-211; For Sym 65-70; GamIv Ind 671-677; Herd Lek 99; Kop SSym 232-235; Lur Slow 126-127; Maćkiewicz Jolanta, *Metafora a językowy obraz świata (na przykładzie metaforyki morskiej)*, „Etnolingwistyka”, t. 3, Lublin 1990, s. 49-58; Maćkiewicz Jolanta, *Morze*, „Etnolingwistyka”, t. 3, Lublin 1990, s. 77-94; Maćkiewicz Jolanta, *Nienaukowy i naukowy obraz morza*, Gdańsk 1991; Mif Tok 2/249-250; *Morze w kulturze starożytnych Greków i Rzymian*, pod red. Joanny Rostropowicz, Opole 1995; Vas ES 654-655; Wört Hoff 6/65-69, 10/229.

→ BIAŁY KAMIEŃ, CHMURA, DESZCZ, DUNAJ, GWIAZDY, JEZIORO, PIASEK, WODA, WODA MORSKA, WODY, WYSPA, ZIEMIA.

Jolanta Maćkiewicz, Urszula Majer-Baranowska

WODA MORSKA

Eksplikacja: Cechy. Transformacje. Ilość. Czynności. Obiekt i proces. Ekwiwalencje.
Dokumentacja → morze.

○ Najsilniej utrwaloną cechą wody morskiej jest jej smak: *woda morska jest słona* powsz. Ta cecha odróżnia ją od wody z innych zbiorników wodnych, nazywanej w polszczyźnie ogólnej *wodą słodką* Nec Kasz 126, por. utrwalona opozycja: *słodkowodny – słonowodny*, np. w określeniu środowiska życia roślin lub zwierząt; nizinę „spod morza wyszłą” nazywano *Solawą* K 53 Lit 15. Według dawnych wierzeń *woda morska* dlatego *jest gorzka i słona*, że *morze zrobiło się z łez wielkoluda* 86, że „sól w morzu skałami rośnie” K 7 Krak 36, że na dnie morza ciągle wytwarza sól zatopiony magiczny młynek 86. Kolor → morze.

Niekiedy mówi się, że w *morzu* jest *bystra woda* 85, co może oznaczać ‘czysta’, ‘szybko płynąca’, ‘różnobarwna’, ‘jaskrawa’ MAGP mapa nr 529, JP 1972/112–118. Na Pomorzu mówi się, że *W.* w morzu jest *piękna* i porównuje się do niej dziewczynę 34.

Morskô woda je wiecznie żewô Rop Mor 49, bo jest w wiecznym ruchu. Według anegdot/gadek woda w morzu jest uzdrawiająca 128.

× **Transformacje.** W kaszubskiej bajce łańcuszkowej morze *przemienia wody w gorzałkę*, smucąc się wraz z *białką* ‘kobietą’, *rybakiem*, *świnką*, *płatem*, *sroką*, *wiewiórką*, *dębem*; gdy ginie upojony tą gorzałką lis – będący przyczyną smutku – *morze zamiast gorzałki znów ma wodę* Nec Kasz 21.

♣ **Wody w morzu** jest bardzo dużo; przekonanie to jest podstawą tworzenia formuł porównawczych typu: *ile kropli w morzu, tyle czegoś w czymś/kimś*; *czegoś tak dużo / tak wiele jak na morzu wody*, → morze.

■ **W.M. faluje** powsz., *mieni się* 34, *pieni się* Jaz Spis 295, *rozchodzi się po morzu* bez śladu 11; dlatego – wedle formuły z zamówienia znachorskiego – choroba ma się *rozejść jak woda po morzu*, nie zostawiając śladu 11. Postrzeganie W.M. jako istoty obdarzonej wielką siłą jest utrwalone w języku w konstrukcjach typu: *W.M. unosi coś, wyrzuca coś*, np. *wody w morzu unoszą galary z ludźmi*, towarami itp. 90, czasem *wyrzucają je na brzeg* 90. Wedle kołedy W.M. obdarzona jest świadomością: *sama wodziczka z morza przyplłynęła do Matki Boskiej*, aby Ona mogła *przekąpać* małego Jezusa 19A.

Woda w morzu pieni się Jaz Spis 295; „goreje”, gdy wpada do niej słońce 89. *Wody w morzu mącą się*, gdy do morza *wpadnie co nieżywe* 90.

◆ **Mącenie W.M.** jest kojarzone ze złem, śmiercią, np. według bajki *wodę w morzu mąci królewna*, która ma *otrzymać śmierć od smoka* 65. Według ludowego modelu cyrkulacji wody w atmosferze *wodę z morza*, podobnie jak z innych zbiorników wodnych, *pije tęcza* 134, a *planetnicy ciągną ją na deszcz* 133, → tęcza, → deszcz. Woda krąży też pomiędzy morzami i rzekami.

Wedle kołedy w *wodzie z morza* Matka Boska *kąpała* Jezusa 19A.

♣ Ludzie żyjący w głębi lądu sądzą, że W.M. nadaje się do picia; w bajce morze daje wodę *kogutkowi/kurkowi/kokotowi/kurze*, aby go/ją ożywić 117. Tylko na Kaszubach utrwalone jest przekonanie, że W.M. nie wolno pić, por. przysł.: *Wiele lędzi na morzu umarło z pragnieniô NKPP morze 68, Woda i dobrô rada na morzu są w wësecij cenie NKPP morze 70, Jim wicyj morscij wodë pijesz, tym wicyj jes spragły* Rop Mor 48.

≈ W.M. niekiedy przypisuje się cechy takie jak →wodzie źródlanej i →wodzie zdrojowej (czystość, życiodajność, sakralność), czego dowodzi wymienne użycie tych nazw w wariantach kolędy o kąpieniu Jezusa przez Maryję 19.

DOKUMENTACJA→MORZE

→ DESZCZ, MORZE, TĘCZA, WODA, WODA ZDROJOWA, WODA ŹRÓDLANA.

Jolanta Maćkiewicz, Urszula Majer-Baranowska